

Székely Miklós

Marosvásárhely 1892–1902

*A felkészülés évtizede**

Marosvásárhely 20. század eleji kiépülése a magyar építészettörténet különleges fejezete. A 19. század végén még döntően barokk jelleget mutató székely vásárváros építészeti arculata jelentős részben az 1902-ben megválasztott polgármester, Bernády György elképzeléseit tükrözi. A dualizmus idején több polgármester lépett színre nagyívű reformelkészítésekkel, Budapest Bárczy István, Kecskemét Kada Elek városfejlesztési vízióinak lenyomatát őrzi napjainkig. Marosvásárhelyen az olyan közismert fő művek mellett, mint a Városháza, a Kultúrpalota, a Nyugdíjpalota, a Kereskedelmi és Iparkamarai Székház, iskolák és kollégiumok sora, az egyre tehetősebb polgárság bérpalota léptékű és villaszerű épületei ugyanennek a modernizációs konjunktúrának a tanúi. A tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen szerepet töltött be az ipari szakiskola a város modern iparosságának létrehozásában, vizsgálja a szakiskola felszereltségét, a műhelymunkákat és végzett iparosainak hozzájárulását a város fejlesztéséhez, a modern Marosvásárhely kiépüléséhez szükséges anyagi, tárgyi eszközöket és a szaktudás rendelkezésre állását. Időbeli kereteit a város modernizációját szimbolikusan jelző időpontok jelölik ki: az első ismert nevén még Építő- és Agyagipari Téli Tanfolyammal Kapcsolatos Fa- és Fémipari Szakiskolának nevezett intézmény 1892. november 13-i megnyitása a Székelyföldi Iparmúzeum dísztermében és az az 1902. március 8-i közgyűlés, amikor dr. Bernády Györgyöt polgármesterré választották.¹

A város kiépülésével kapcsolatos szinte könyvtárnyi szakirodalom a Marosvásárhely-jelenséget az építészeti modernizmus, a magyaros formakincs, a gödöllői művésztelephez kötődő mesterkör, a paraszti kultúra és a

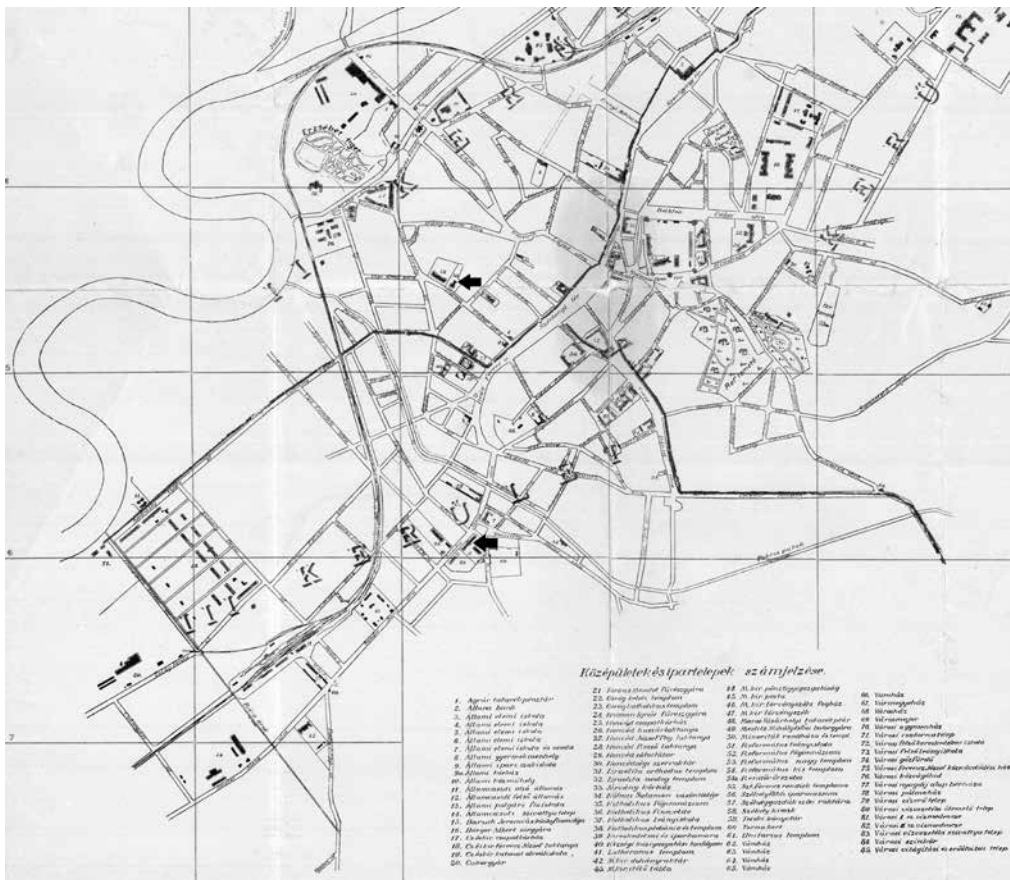
nemzeti mitológia vizuális ábrázolásai felől közelíti meg. A Bernády-éra (1902–1912) előzménye mind ez idáig jó részt elkerülte a korszak kutatóinak érdeklődését, hasonlóan a belsőépítészet és tárgykultúra kivitelezőinek vizsgálatához. Ezen a helyzeten az utóbbi években az új eredmények és összefüggések sorát feltáró Marosvásárhely Műemléki Topográfiaja vállalkozás körül kibontakozó új kutatások kezdenek el lassan változtatni. Az építészettörténeti vakfoltok mellett a város építészeti és művészeti örökségének értelmezését szemléleti tisztázatlanságok is nehezítik. A várossal kapcsolatos tudományos feldolgozás sem tud mit kezdeni az évtizedek óta berögzült és a Marosvásárhely-jelenség kapcsán a tisztánlátást különösen ellehetetlenítő *magyaros szecesszió* kifejezéssel. A gyakran reflektálatlan fogalomhasználat általában is gátolja a jelenség megértését, de ez különösen igaz Marosvásárhely esetére, ahol nemzeti karakterű modernizmus dominálta a korszak építészettét. A magyar paraszti kultúra elemeit felhasználó építészeti formanyelv és tárgykultúra Marosvásárhelyen két szempontból is alapvetően tér el mindattól, amit a 20. század elején a gyorsan modernizálódó magyar városok mutatnak. Az egyik az épületeken megjelenő új narratív nemzeti ikonográfia, amely népballadákkal és nemzeti hősökkel töltötte meg a paraszti kultúrából inspirálódó ornamentikát. A másik pedig, ahogy majd látni fogjuk, a város léptékével nem igazolható, építészeti profilú szakiskola megalapítása.

Ez az épületornamentika Marosvásárhely esetében a vizuális megfogalmazása volt annak a komplex székely nemzeti művelődési programnak, amely Bernády gondolkodását is alapvetően meghatározta. A modern

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 BÓNIS Johanna: *A Székelyföldi Iparmúzeum*. Marosvásárhely, Men-

tor Kiadó, 2003. 56; FODOR János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Marosvásárhely–Kolozsvár, Lector Kiadó–Dr. Bernády György Köz-művelődési Alapítvány–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017. 58.

1. Marosvásárhely térképe 1914-ben, a Székelyföldi Iparmúzeum és a szakiskola helyszíneivel

város fejlesztésével kapcsolatos víziók az 1880–1890-es évek fordulóján azonban még elsősorban a budapesti politikai adminisztrációban, különösen a Kereskedelmi Minisztériumban alakultak ki.² Bernády polgármesterként ezt a barossi nemzeti iparfejlesztési programot fogja követni és továbbfejleszteni, az iparmúzeumot és ipari szakiskolát alapító vasminiszter városfejlesztési mintázatához hasonlóan programjának sarokkövei a művelődés és az oktatás: a Kultúrpalota mellett az iskolahálózat szisztematikus és átgondolt fejlesztése.³ Az 1894-ben a tizenháromezres lélekszámú városban működő tizenkét iskola alkotta hálózat a település két évtized alatti tízezer népességnövekedésénél jóval nagyobb ütemben bővült, a világháború kitörésének nyarán immár huszonnyolc tanintézményben csegették ki a növendékeknek.

A városszövetben megjelenő, reprezentatív középületek létrejöttének alapja az infrastrukturális és gazdasági fejlődés, de a polgári élethez a modern élet javainak könnyű megszerzése is hozzájárult, ennek eszköze, a vasút, először ezt az Erdély közepéhez legközelebb fekvő székely várost érte el. Földrajzi elhelyezkedése, mint a régió nyugati kapuja, valamint történelmi szerepe a kortársak számára is a Székelyföld „fővárosává” avatta a települést. A dualizmus kori modernizálódás minden nagyobb magyarországi városon nyomot hagyott, de Marosvásárhely esetében a település méretét és korábbi adottságait messze meghaladó léptékben valósult meg. A dinamikus fejlődés alapja az ipar fejlesztése, itt ennek két alapvető intézménytípusa is létrejött, az iparmúzeum mellett megjelent a középfokú szakoktatás gerince,

2 Székely Miklós: Árpád helyett Attila. A marosvásárhelyi egykori Székelyföldi Iparmúzeum főhomlokzatának Róna József által tervezett

szoborcsoportja. *Ars Hungarica*, 42. 2016. 347–364.

3 Fodor 2017 (ld. 1. j.) 69.

az ipari szakiskola. A városkép átalakulása a modernizáció természetes velejárója, a köztér újjászervezésének eszközei a reprezentatív megjelenésű új középületek. A marosvásárhelyi városszövet átszabására utaló első szándékok az 1890-es évek elején jelentkeztek, amikor egy új intézménytípus, az ipari fejlesztést támogató iparmúzeum épületét egy új oktatási-művelődési intézetekkel körülölelt, de végül torzóban maradt köztérre szánták, a város főterétől északra jelölve ki ezzel annak új központját (1. kép).

Az 1890-es évek Marosvásárhelye azonban gyökeresen eltért a tíz évvel későbbi valóságtól, az iparmúzeum és az ipari szakiskola e korai időszaka ennek hű tükré. A várost ekkor a hitelfelvételek ellenére akadózó fejlesztések, az emiatt elégedetlenkedő városi közvélemény és a tőkeszegény iskolarendszer jellemezte. Az 1890-ben megválasztott Geréb Béla polgármestert jó országos politikai kapcsolatai és törekvő természete miatt is alkalmasnak tartották a tisztségre.⁴ A Budapesten koncipiált, Kiss István műegyetemi tanár nevéhez kötődő és 1893 után végül torzóban maradt, fent említett új városi köztér is a Bernády-éra fejlesztéseinek előképe volt: iskolákat és múzeumot szervezett volna egy újonnan kialakítandó városközpont köré, új utcák megnyitásával, fásítással. Bár a terv erről nem szól, de az új köztér közepére talán nem minden alap nélkül képzelünk el idővel egy zenepavilont vagy a városban később emlékműállítással megtisztelt nemzeti hősök egyikének, Bemnek, Kossuthnak vagy Petőfinek egész alakos szobrát. Az iparmúzeum tervezésének, szobrászati programjának és a szakiskola alapításának története is példázza, hogy az 1890-es években még alapvetően Budapesten formálódott a jövő Marosvásárhelyét meghatározó várostervezési szemlélet, és tervasztalon legalábbis megszülettek ennek legfontosabb elemei.

Az 1890-es évek torzóihoz képest Bernády elképzelései jóval átfogóbb, nagyobb léptékű és vizionáriusabb jellegűek, a polgármester a város fölé magasodó Somostetőre vezető gyakori sétái során feltáruló panorámába, mint élő terepasztalba helyezte el a polgárosult székely fővárosához illő fejlesztéseket. Az ő idejében épült ki a csatornahálózat és a közvilágítás, a villanytelep, sor került a város híresen rossz minőségű utcahálózatának kövezésére és aszfaltozására, modern városközpont kialakítására. Mindemellett korszerű városi intézményhá-

lózatot hozott létre, ebben Bárczy Istvánhoz hasonlóan kiemelkedő szerepet szánt az iskoláknak. Polgármestersége idején egyben iskolaszéki elnök is volt, így tevékenyen vett részt öt elemi, egy polgári, egy felsőkereskedelmi iskola, egy leánygimnázium és egy katonai alreáliskola létrehozásában.⁵ A 20. századra a korábbi évszázadok csendes életritmusa felgyorsult, az új középületek mellett gázgyár, a városi közüzemek modern épülete, a téglagyár korszerűsítése, közvágóhíd, vámházak, kertészet és üvegházak építése fűződik a nevéhez. A természeti erőforrások felhasználása és a gazdaság szolgálatába állítása kiemelt szerepet kapott életében, a Maros szabályozása, a Műcsatorna és új hidak építése, víztisztító üzem, víztározók, szennyvíztelep mellett a földgáz hasznosítása kapcsán közirói tevékenységet is kifejtett, *Az erdélyrészi földgáz kérdésről* című kiadványa 1913-ban jelent meg Marosvásárhelyen.

Az iparosság szerepe a modernizációban

A szecessziós építészetük miatt jegyzett városok és az iparosok számának növekedése között figyelemre méltó összefüggés látszik. Víg Albert egykori országos iparoktatási főigazgató *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben – Különösen 1867 óta* című alapvető összefoglalásának adatsorában jórészt azokat a városokat emelte ki dinamikus iparos népesség-szám-növekedésük miatt, amelyek a modern építészeti tendenciákat leginkább befogadták: „Az 1910. évi népszámlálást megelőző tíz évben legerősebben a kereső iparosok száma szaporodott: Győr 75.6%-kal, Temesvár 64.8, Nagyvárad 53.4, Szatmárnémeti 52.2, Marosvásárhely 37.1, Versec 36.9, Debrecen 35.8, Budapest 35.4, Szabadka 34.4, Kecskemét 33.6, Újvidék 32.9%-kal.”⁶ A felsorolt városok fele a 19. század végén új ipari, kulturális központokként jelent meg az ország térképén, ezek között találjuk a szecessziós építészet sűrűsödési pontjait: Nagyváradot, Marosvásárhelyt, Szabadkát, Temesvárt és Kecskemétet.

Marosvásárhely korabeli fejlődése egyedülállóan számít székelyföldi, erdélyi, de magyarországi mércével is. Nemcsak olyan egyszerű, de mégis költséges beruházásokra kell gondolni, mint hogy a Bernády-korszak egyik eredményeként arányaiban a főváros után itt volt

4 Uo. 30.

5 Uo. 45, 61.

6 Víg Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben különösen 1867 óta*. Budapest, „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1932. 310.

a legtöbb aszfaltozott utca, hanem hogy a város a fejlődését a pénzügyi lehetőségek, a gazdasági és természeti erőforrások és a lélekszám gyors ütemű növekedésére alapozva érte el. Az urbanisztikai és társadalmi programot – más gyorsan növekvő városokhoz (Szeged, Kecskemét, Kolozsvár) hasonlóan – itt is óriási hitelekkel finanszírozták. Az ezek nyomán születő városfejlesztések azonban eltérő modernitásképeket közvetítettek. A fenti városoknál maradván Kolozsvár esetében Pákei Lajos a Monarchia legújabb neoreneszánsz és neobarrokk építészeti megoldásait ültette át a városszövetbe, Kecskemét a Fialatok építészeti elképzeléseinek adott teret, Marosvásárhely Bernády társadalmi programját valósította meg a székely népi ornamentikát és mondanócsinát kreatívan alkalmazó építészeti és művészek közreműködésével. Az egymással versengő építészeti modernitások mindegyike szükségessé tette az új építészeti anyagokat, technológiákat, formakincset értve alkalmazni is tudó iparosok jelenlétét. Az 1900 körüli években már dinamikusan fejlődő székely vásárváros fejlesztésének és regionális nemzeti fővárossá emelésének egy sor intézkedés ágyazott meg már Bernády színre lépése előtt is, a város státuszának megváltoztatása jóval 1902 előtt eldőlt Budapesten. A regionális központi, korabeli szóhasználat szerint fővárosi ranghoz illő intézmények sorát megnyitó iparmúzeumot nem sokkal később követte az új iparosképző intézmény is. Bernády György sikeres tevékenységéhez sok minden adott volt, de közülük is kitűnik az 1900-ra már kiforrott helyi építő, fa- és fémipari szakoktatás. Az ipari szakoktatás az iparoktatás középfokát jelentette, egyszerre képzett gyáripari munkásokat és önálló engedéllyel bíró iparosokat. Az iskola, mint majd látni fogjuk, alapvetően járult hozzá a századfordulós Marosvásárhely építészetéhez és tárgykultúrájához.

Az állami ipari szakoktatásban anyagmegmunkálás szerint specializált iskolák működtek, az építőipari tanfolyamokat is szervező fa- és fémipari szakiskolák jellemzően olyan modern gazdasági központokban jöttek létre mint Győr, Arad, Temesvár, Nagyvárad és Kolozsvár. Az ettől eltérő profilú intézmények általában kisebb településeken működtek, a teljesség igénye nélkül: kőfaragó és kőcsiszoló iskola Zalatnán, kő- és agyagipari Székelyudvarhelyen, agyagipari Ungváron, faipari Eperjesen, Iglón, Szatmárnémetiben és egyetlen nagyvárosként Brassóban, szövőipari Késmárkon.

A Bernády-éra előtti Marosvásárhelyi ipari fejlettsége alapján az egyetlen kivételt jelentette ezen városok sorában, ahol a tervezett városfejlesztés kiszolgálására építőipari tanfolyamokkal kiegészített fa- és fémipari szakiskolát alapítottak. Ezek a szakképzések a modern nagyvárosi építészetben és polgári tárgykultúrában képzett iparosréteg oktatását szolgálták.

A szakiskola létrejöttével az esős időben nehezen járható földutakkal behálózott, jórészt egyszintes, zsindefedeles házakkal szegélyezett vásárváros olyan iparilag fejlett történelmi városokkal került egy sorba, mint Temesvár, Kolozsvár, Arad, Újpest, Győr, Nagyvárad vagy Pozsony. Marosvásárhelyen ráadásul az öt legfontosabb iparoktatási intézménytípusból három is megtalálható volt: az ezenkívül csak Budapesten és Kolozsváron létesült iparmúzeum és ipari szakiskola mellett a városnak női parikolája is volt, mindössze felső ipariskola (amely csak Budapesten, Kassán és Szegeden működött) és a kistelepülésekre jellemző kézművesiskola nem várta a növendékeket a városban.⁷ Ez utóbbira talán szükség sem volt, egyrészt Székelyföld élő háziipara, másrészt az ezt modernizáló iparmúzeum kiállításai és továbbképző tanfolyamai miatt. A szakiskolában a fa- és fémipari osztályok mellett a tanfolyami jellegükön túlmutató jelentőségű építő- és agyagipari képzéseket szerveztek, létrejöttüket a helyi gőztéglagyár és a székelyföldi fazekasság munkásainak és mestereinek továbbképzése indokolhatta.⁸

Marosvásárhely modern kori művészettörténetének tárgyalását szinte kivétel nélkül a kiemelkedő teljesítményt nyújtó Bernády György építészeti és művészeti pártfogói és megrendelői tevékenységének idejével kezdi (és zárja is egyben) a magyar művészettörténet-írási. A város szecessziós virágba borulásának megértése azonban elképzelhetetlen a tér és az időhatárok kitágítása nélkül. Földrajzi kereteit a székely megyék és városok központilag irányított gazdaságfejlesztése jelenti, míg időben legalább bő másfél évtizeddel a reformer polgármester színre lépése előtti évekre kell visszatekinünk. A székelykérdés megoldását kínáló első konkrét lépés az iparmúzeum szervezeti létrehozása volt 1886-ban.⁹ A Monarchián belül periferiális helyzetű, gazdaságilag elmaradott Székelyföld fejlesztésének programja ezzel nagy lendületet kapott. Az ipari szakoktatás alapvető és integráns részét képezték az iparmúzeumok, amelyek közül a fővároson kívül elsőként

7 VÍG 1932 (ld. 7. j.) 499.

8 ORBÁN János: A marosvásárhelyi építőipari tanfolyam és a századforduló helyi építészeti fellendülése. *Ars Hungarica*, 46. 2020. 52–53.

9 BALATON Petra: Székelykérdés, székely kongresszus, székely akció. In: *Székelyföld története*, III. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, MTA BTK–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, 2016. 117.

éppen a marosvásárhelyinek az épülete készült el 1893-ra. A Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet lobbija és Baross Gábor támogatása nélkül ez aligha valósulhatott volna meg, a fővárosi minisztériumokban formálódó iparmúzeumi tervezetek az 1880-as évek elején Erdélyben Kolozsvárt és Brassót emelték ki lehetséges helyszíneként, a székelyföldi városokat még csak nem is nevesítették.¹⁰

A marosvásárhelyi iparmúzeum létrejöttében alapvető szerep jutott a Székelyföld fejlesztését a fővárosból koordináló Kereskedelmi Minisztériumnak, civil szervezeteknek és magánszemélyeknek. A Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet vállalt feladata a székelység gazdasági és társadalmi modernizációja volt, ebbe a programjukba illeszkedett az iparmúzeum megalapítása.¹¹ A későbbi „vasminiszter” még közlekedési államtitkárként az iparmúzeum ügye mellé állt, és az új intézmény, Kolozsvárral szinte egy időben, 1886-ban nyílt meg a városban.¹² Az iparmúzeum mellett a szakiskola létrehozása is inkább tekinthető budapesti minisztériumi fejlesztésnek, szemben a helyi iparos és kereskedelmi körök szervezkedésén és a már a városban meglévő iparoktatási alapokon létrehozott kolozsvári ipari szakiskolával. A marosvásárhelyi szakiskolát a székelyföldi modernizációs kormányzati program részeként hozták létre, kezdeményezője az iparmúzeum ügyét felkaroló Baross Gábor volt, aki 1891 végén vetette fel a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarának „egy vagy két” ipari szakiskola létrehozását.¹³ Az alapítás mellett szólt a város székelyföldi ipari központ jellege, a vasúti ellátottsága és meglévő iparmúzeuma.

A szakiskola épületei

Mint minden nemzeti közintézmény, a 19. század végi iskolaépületek városképileg meghatározó szereppel bírtak. Kolozsváron az ipariskola és iparmúzeum közös épülete a város új negyedében, a polgári nyilvánosság új terében, a nyári Színkör épületétől nem messze, a Sétaterre vezető Malom utcában kapott helyet. A budapesti Felső Állami Ipariskola a Technológiai Iparmúzeum

2. Fekete Jakab szakiskolai igazgató, 1908
Zselatinos ezüst
Maros Megyei Múzeum, Fotótár, Itsz. N 3627/9.

impozáns tömbjéhez kapcsolódott a Nemzeti Színház mögött, az akkoriban kiépülő Nagykörút egyik fontos csomópontjában, a Keleti pályaudvart a belvárossal összekötő új sugárúttól pár lépésre. Temesváron, Aradon, Brassóban és a történelmi Magyarország többi nagyvárosában is méreteikkel, elhelyezkedésükkel a modern városképet meghatározó épületben kezdték meg működésüket az ipari szakiskolák. A marosvásárhelyi intézetet ezektől eltérően a város nyugati szélén, a többi oktatási intézettől távol helyezték el. Az épület elhelyezkedése több szempontból is különös, építés-

10 HEGEDŰS L[aajos] C[andíd] m[agyar] kir[ályi] miniszteri tanácsosnak a dél-németországi iparmúzeumok s a Budapesten felállítandó műszaki iparmúzeum tárgyában tett jelentése. 1881. In: *Jelentések és javaslatok a Budapesten létesítendő Műszaki Iparmúzeum tárgyában*. Budapest, 1881. 41.

11 BÓNIS 2003 (ld. 1. j.) 25.

12 A két város dualizmus kori párhuzamairól újabban lásd GÁL Zsófia:

Párhuzamos látomások – Kolozsvár és Marosvásárhely középpontjai a századfordulón. In: FAZEKAS László–FERENCZI Szilárd–FODOR János–GÁL Zsófia: *Minta és felzárkózás. Kolozsvár és Marosvásárhely fejlődéstörténetének összehasonlítása Szvacsina Géza és Bernády György polgármestersége idején*. Kolozsvár–Marosvásárhely, Iskola Alapítvány Kiadó–Lector Kiadó, 2021. 149–203.

13 *Értesítő*, 1896. 6.

történetét a Marosvásárhelyre a 19. század végén ható erők játéka alakította (2. kép).

Az építkezési telek kiválasztásának fordulatokban gazdag története szimptomatikus a majd csak Bernády György színre lépésével megjelenő átgondolt várostervezés hiányára. A végső helyszínt a Maros-Torda vármegyei állami építészeti hivatal egyik alkalmazottja, a Kereskedelmi Minisztérium részéről az ekkor az erdélyi iparfejlesztési ügyekért felelős Sztérényi József és a szakiskola igazgatója, Schwartz Jakab közös döntése alapján jelölték ki az egykori lóvásártér város felőli oldalán, a Torda felé vezető országút mellett. A helyszínválasztás szakítást jelent az iparmúzeum épülete kapcsán felvázolt Kiss István-féle vízióval, amely, ahogy láttuk, a főtértől északra jelölte ki a város új közterét. Ezzel az iparmúzeum és az ipariskola közötti együttműködés nehézkessé vált, Budapeستől és Kolozsvártól eltérően nem egy épületben, de még csak nem is egymás közelében működött ez a két, lényegüket tekintve szorosan egymásra utalt intézmény. A város tulajdonában lévő területet egy polgármesteri levél tanúsága szerint éppen a szakiskolai igazgatója javasolta. A minisztériumi feljegyzésben „az iskola céljára igen alkalmas telek” városzéli elhelyezése nemcsak a Kiss-féle urbanisztikai koncepció bukásáról, hanem a pénzügyi nehézségeit kezelni képtelen városvezetés esetleges megoldásairól is tanúskodik. A városi tanács kezdetben ugyanis éppen a központban, a Székelyföldi Iparmúzeumnak otthont adó Hajós (Baross, Horea) utcára merőlegesen futó Iskola utca 17-es, 19-es, 21-es, 23-as telkeit jelölte ki lehetséges helyszíneként. Az akkori 15. szám alatti községi polgári fiúiskola és a 25. szám alatt működő Stéfánia kisdudóvó közötti négy telket, vagyis a mai Aurel Filimon utca 24–30. szám alatti területen fekvő telkek tulajdonosaival 1894 júliusában meg is kezdődtek a tárgyalások.¹⁴ Az egyezkedések a drága telkek miatt kudarcba fulladtak: „az iskola építésre alkalmas magántelkek árai oly magasak, hogy e miatt az építési költség közel kétszeres magasságot érne el”, hangzott a tanács panasza. A kisajátítás anyagi vonzatai mellett az ezzel járó adminisztráció is leküzdhetetlen akadályként tornyosult a város előtt, annak anyagi és időbeli vonzatai miatt. Az Iskola utcai telkekről gyorsan, talán túl gyorsan is lemondtak. Következő lépésként a városi tanács, visszatérve a Kiss István-féle

múzeumi-oktatási köztér koncepciójához, közgyűlési határozatot fogadott el, amelyben „az iparmúzeummal szemben fekvő telkeket jelölte ki építési helyül”.¹⁵ A tanács által kiszemelt telkek felmérésére Schwartz Jakab igazgatót kérte fel a város, akinek azt kellett volna megvizsgálnia, hogy „vajon ezek a telkek egy utca megnyitására és az állami fa és fém ipariskolai és polgári iskolai helyiségek felépítésére alkalmasak-e”.¹⁶ Az igazgató szakvéleménye többszöri sürgetésre sem készült el, az 1895. január elején a minisztériumba küldött válasz már egyenesen az igazgató tétlenségét okolta az előrelépés elmaradásáért. A források nem vallanak az újabb fordulat mögötti megfontolásokról, se az esetleges halogatás valós okairól, de a minisztérium részéről egyre sürgetőbbé vált a helyzet megoldása. A városi tanács a második fiasco után a szakiskolai igazgató javaslatára a belvárosi telkek helyett immár kisajátítás nélkül, gyorsan és költségmentesen rendelkezésre álló városi tulajdonú területet keresett, kiválasztásában a tágas udvar ugyanúgy szerepet játszott, mint a tantermek közelébe kerülő műhelyek és raktárak elhelyezése.¹⁷ A városi tulajdonban lévő telek kiválasztásánál az olcsóság, a gyorsaság és a könnyű rendelkezésre állás is számított. A városi tanács a városközponttól északra, a ló- vagy baromvásártérnek nevezett, a Szent János-kápolna és a Maros közötti városi telket javasolta, ez azonos az igazgató javaslatában gyermekjátékgyárral szembeni piactérnek nevezett helyszínnel. A szakiskola végül a másik, szintén az igazgató által javasolt, a város nyugati részén elterülő egykori Alsó vasúti utcai szénapiac területére került.¹⁸ Az előző javaslatban szereplő, északi külvárosi terület kapcsán a város polgármestere, Geréb Béla célszerűségi és közegészségügyi aggályokat vetett fel, hivatkozva egyrészt „a terület emberemlékezetet meghaladó idő óta baromvásártérként” való használatára, másrészt pedig a város felőli oldalon húzódó malomárok miatti szennyezettségére.¹⁹ A belvárosi, reprezentatív, jól megközelíthető, az iparmúzeum közelében fekvő telekről való lemondáskor a szakiskolai igazgatót a Kiss-féle tervzetben megnyilvánuló reprezentációs igények helyett az oktatás technológiai szükségletei vezethették, a polgármester levele azonban inkább tekinthető az anyagi nehézségek miatti időnyerési kísérletnek, mint valódi aggálynak.

¹⁴ MNL OL K 231 (1894. december 22.). 8o.096/95 (575-ös doboz). A telkek azonosítását az aktuális helyszínekkel ezúton köszönöm Orbán Jánosnak.

¹⁵ Uo. (A levél 1894. október 17-i keltetésű.)

¹⁶ Uo.

¹⁷ RÁLMMI MVKI 62/1895.

¹⁸ MNL OL K 231 (1895. április 1.). 32.307/95 (575-ös doboz).

¹⁹ MNL OL K 231 (1895. április 20.). 32.307/95 (575-ös doboz).

A központi kormányzattól érkező iskolaalapítási szándék nem feltétlenül találkozott tehát a városvezetés elképzeléseivel, a szakiskola elhelyezésének ügye folyamatos feszültséget okozott a minisztériumi és a városi vezetés között. A városi tanács a Budapesten elvártnál talán kevésbé érezte sajátjának a szakiskola kérdését, aggodalmi elsősorban anyagi természetűek voltak. Az okokat részben az iparfejlesztési intézmények és székhelyeik finanszírozásának kuszasága okozhatta. Az elsősorban a Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet fenntartásában működő iparmúzeum építését az állam finanszírozta, valamennyi városi hozzájárulással, a minisztériumi nyomásra gründolt helyi szakiskola esetében viszont a fenntartásán és felépítésén túl a várostól várták a telek megváltását is.

A szakiskola épületének ügye fiskális realitások mellett a városi köz- és magánérdekek és egyéni karriervágyak feszültségei között formálódott. Elhelyezésének kiemelt városképi megjelenése mellett a minisztériumi apparátus részéről érkező nyomásnak is meg kellett felelnie, amelyet, mint látni fogjuk, magyar állami reprezentációs igények leple alatt egyéni ambíciók is motiváltak. A szakiskola épületének időben történő átadását ez utóbbival indokolta Sztéryny József, aki az 1895. őszi sürgető leveleiben az országos ezredéves ünnepek keretében történő 1896. szeptemberi ünnepélyes átadást igyekezett elérni. A költségek miatt húzódozó városi tanács, a szakiskolai igazgatást talán az iparmúzeumi vezetés dominanciájától féltő igazgató és az 1896-ban végül országos iparoktatási igazgatóvá kinevezett Sztéryny József hivatali számlélétrás ambíciói egyaránt komoly tényezők voltak ebben a játszmában. Az egymásnak feszülő érdekek összeecsapásában végül éppen a szakiskola ügye jött ki vesztesen. Ugyan szerény építési költséggel, az ingyenesen rendelkezésre bocsátott városi tulajdonú telken, de az iparmúzeumtól az elképzelhető legtávolabb épült fel 1897 őszére. A várostól távoli elhelyezéssel ráadásul olyan újabb költségek merültek fel, amelyek egyre kevésbé tették védhetővé az ingyenes telek előnyeit. A minisztérium és a város közötti levelezésben az iskolai kerítés miatti pluszköltségigény indoklása szerint „az iskolaépület a városon kívül, némileg elhagyott helyen állíttatik fel”, az országút mentén fekvő 100 × 65 méter alapterületű külterületi ingatlan bekerítése elengedhetetlen volt.²⁰

Az iskolaépítés kapcsán megőrződött Marosvásárhely I. kerületének országgyűlési képviselője, Lukács Béla 1896. február 16-i magánlevele is. Tartalma alátámasztja feltevésünket az iparoktatási intézetek felépítése és fenntartása körüli anyagi vitáról. A levél a kereskedelmi miniszternek, Dániel Ernőnek írt hivatalos iratok között maradt fent, így talán magát a minisztert sejtethetjük a „Kedves Barátom” megszólítás mögött. Ebben Lukács Béla a város évenkénti hozzájárulásának megfizetését támogatta, felvetve az akkor még 1600 forintos összeg 2000 forintra emelésének lehetőségét is, abból a célból, hogy ezzel a pénzügyi megoldással a város maradjon az állami használatba és fenntartásba kerülő iskolaépület tulajdonosa.²¹ Ez az első ismert dokumentum, amely a hitel, a városfejlesztés és városi tulajdon mátrixában helyezi el azt az intézményt, amelynek elsődleges haszna a város és a vármegye közösségének, tágabban pedig egész Székelyföld gazdasági és művelődési fejlődésében jelentkezik majd. Az ipari szakiskola városon túlmutató regionális jótékony hatása az alapítással és az építkezéssel kapcsolatos hivatalos iratok gyakori és kétségtelenül igaz fordulata.

A modern iparhoz némi távolságtartással viszonyuló marosvásárhelyiek már az iparmúzeum létesítésével kapcsolatban is ellenérzéseiknek adtak hangot, a szűk helyi támogatói réteg mellett az iparmúzeum elsősorban a budapesti Egylet és minisztériumi hivatalnokok iparfejlesztési stratégiájának szívügye volt. Az 1891-ben az építés alatt álló iparmúzeumot az ideiglenes helyszínen a helyi iparosok egy része „tudományos jellegű régiséggyűjtemény csarnokának” látta. A kezdeti kritikák viszonylag gyorsan szertefoszlottak, az iparmúzeumi épület az évtized közepére integrálódott a helyi társadalomba, kiállításai eseményszámba mentek, és ahogy ennek történnie kellett, általános iparfejlesztési funkciója mellett az ipari szakoktatás szertárává, mintagyűjteményévé vált.²² Ezt a feladatát azért is tudta betölteni, mert – a budapesti és kolozsvári megoldáshoz hasonlóan – ha nem is egy épületben, de 1892 és 1897 között mindenesetre értelmezhető közelségben, a Kör utcában (Lajos Király, Cuza Voda) egy Jenei Lajos tulajdonában lévő házban zajlott a szakipari tanítás.

A szakiskola első tervei és költségvetése 1895 őszén került bírálatra a Kereskedelmi Minisztériumban.²³ Az épület 1896 szeptemberére tervezett átadását az oktatásra és műhelymunkára nem megfelelő ideigle-

20 MNL OL K 231 (1897. április 4.). 24.061/97 (574-es doboz). A Kövesdomb határszélben fekvő 402. számú telek helyrajzi száma 4680/a és 4681, területe 6395 m², besorolása szántóföld.

21 MNL OL K 231 (1895. december 21.). 1.714/96 (574-es doboz).

22 BÓNIS 2003 (I. j.) 55–58.

23 MNL OL K 231 (1895. október 22.). 72.670/95 (575-ös doboz).

nes helyszín is sürgetővé tette. A szakiskola épületének végleges építészeti leírását Szterényi József jegyezte. Az 1896. augusztus 6-i tervezethez még csak hasonlót sem ismerünk más szakiskolák kapcsán. Jól jelzi egy ipari szakiskola tervezésekor felmerülő szempontokat, a különböző szakterületek jelentőségét és területigényét. Legnagyobb alapterülettel a 70–80 m²-es rajztermet találjuk. Ez követi az öt, egyenként 50–55 m²-es tanterem, egy 30–40 m²-es anyagvizsgálati laboratórium, majd az igazgatói szoba és a közös tanári következik 30–35 m²-es alapterülettel, ezeket a 15 m²-es tanári szobák és az épület első részébe elhelyezendő iskolaszolgai lakás követi. Az iskola fő profiljába tartozó fa- és fémipari műhelyek egyenként 80–85 m²-es területét szinte megközelíti a 70–75 m²-es agyagipari műhely, a sort a 40 m²-es kovácsműhely zárja. A terv a tanári szobákat a tantermek mellett javasolta elhelyezni, a műhelyeket pedig vagy a magas szuterénben, vagy különálló épületben. Az átadott épület termei számban és méreteikben is kisebbek a tervekben szereplőknél. A legfontosabb, a rajzoktatás kiemelt jelentőségét mutató változás, hogy az egy nagy, 72 m²-es rajzterem mellé még két kisebb, 55–55 m²-es alapterületű kapcsolódott, ezeken kívül három, ugyanekkora alapterületű tantermet, egy 15 m²-es fizikai szertárt, egy 35 m²-es tanári termet és egy ugyanekkora igazgatói irodát, négy, egyenként 15 m²-es tanári szobát, egy igazgatói és egy iskolaszolga-lakást helyeztek el. A műhelyépület földszintjére két, egyenként 60 m²-es fémipari, az emeletére két némileg nagyobb faipari műhely került.²⁴

Az építkezés megkezdését jogi, szerződéses és pénzügyi problémák tovább hátráltatták, így a munkák csak 1896. október 17-én kezdődtek meg.²⁵ A korabeli munkavégzés ütemére jellemző, hogy három hét alatt, november 7-ig elkészült az alapozás és a pincefalak, ekkor azonban a beálló fagy miatt a munkálatokat leállították. Az építkezés 1897. július 24-én ért véget, a tanév szeptember 6-án kezdődött meg.²⁶ Az iskola épületét a város 1869-ben alapított elismert, díjazott vállalkozói, Mónus Márton építőmester és Mestitz Mihály és

fiai cége készítette el. A kerítés az iskolai műhelyben készült, az épület bekerítésével kapcsolatos földmunkákat, kőműves- és kőfaragómunkákat Mónus Márton vállalkozó végezte el. Az épület belső kivitelezésének munkálatait Mestitz Mihály és fiai vállalták.²⁷

Az iskolaépület elhelyezése és a finanszírozása körüli vita, valamint a műhely felépítése körüli kapkodás a szükségesnél kisebb épületet eredményezett, a harmad- és negyedéves növendékeknek az oktatás lényegét jelentő gyakorlati munkákra az új épület műhelyei már átadáskor sem voltak elegendőek, az új műhelyépület 1898 őszére készült el. A bővítés során a földszintet két nagyobb és egy kisebb teremmel toldották meg, az emeleten egy nagy, 210 m²-es termet húztak fel.²⁸ A terven szereplő nagy agyagipari műhely ellenére az elsősorban épületdíszítő kerámiagyártást oktató tanfolyam az 1896–1897-es tanévben megszűnt. A műhelyek mellett az iskola főépületének a bővítése is hamar szükségessé vált, ezt az épület földszintes szárnyának emeletráépítésével oldották meg. Az első tervek még csak a földszintes igazgatói lakás fölé emelendő tervek tartalmazzák, de végül a másik oldalon lévő földszintes szárnyra is új szint került. A kivitelezést egy időre elhalasztották, a rendelkezésre álló forrásokat a székelyudvarhelyi, gölnicbányai és zalatnai szakiskolai épületeire fordították. Ezek sem voltak azonban elegendőek: a műhelyeket és az iskolaépületet 1903–1904-es tanévben újra bővíteni kellett.

Bernády György és a szakiskola

A szakiskola építkezésének pénzügyei kapcsán találkozzunk először Bernády György nevével, aki még országgyűlési képviselővé választását megelőzően, a városi törvényhatóság bizottsági tagjaként értesülhetett a városi tanács és a Kereskedelmi Minisztérium közötti feszültségről, az iskola felépítésének finanszírozásáról. A konfliktus akkor már nem a várost terhelő ösz-

24 A rajztermek szakipari rajzoktatásban betöltött kiemelkedő szerepéről lásd Nagy Barbara: Az iparrajzoktatás keretei. A Budapest Székesfővárosi Iparrajziskola szervezete és épülete. *Ars Hungarica*, 46. 2020. 35.

25 MNL OL K 231 (1896. december 11.). 79.399/96 (574-es doboz).

26 MNL OL K 231 (1895. április 20.). 69.670/98 (574-es doboz) MNL OL K 236 (1897. szeptember 1.). 870/97 (8-as doboz).

27 A teljes építési költség végül 48 780 forintra rúgott a város által adományozott téglák ára nélkül. Az építkezést a város legnagyobb vállalkozói végezték, Mónus Ferenc és Márton által adott alábbi

árajánlat alapján: földmunkák: 1155 forint 84 kr., kőművesmunka: 24 040 forint 5 kr., kőfaragómunka: 1611 forint 91 kr., ácsmunka: 3749 forint 20 kr., vasmunka: 3972 forint 45 kr., bádógosmunka: 1382 forint 40 kr. MNL OL K 231 (1896. november 25.). 68.293/96 (574-es doboz). Az asztalos-, lakatos-, mázoló- és üvegesmunkálatok 5091 forint 19 krajcárba, a szobafestőmunka 208, míg a villanyszerelés 130 forintba került. Az igazgatói lakás felépítése 4880 forintba, a belső munkálatok 1440 forintba kerültek.

28 MNL OL K 231 (1897. február 15.). 81.181/97 (574-es doboz); RÁLMMI MVKI 132, 165/1896.

szeg nagyságáról, hanem annak jogcíme körül forgott: a minisztérium intézményfenntartásként, a városi tanács pedig, Bernády javaslatára, az építési költségekre biztosított állami hitel törlesztőrészletének tekintette azt.²⁹ Az összeg eszerint az 1897-es első esedékességétől számított maximális ötvenéves futamideje után garantálta volna az iskolaépület városi tulajdonba kerülését.³⁰ Ezzel a lépéssel az 1895-ben a szakiskola felügyelőbizottságába kinevezett Bernády valójában a város részére egy igen kedvező kamatozású építkezési kölcsönt hozott tető alá.³¹ Az építkezéshez a város végül a telek tulajdonjogának fenntartása mellett a telek és az épület állami birtokba adásával, 1600 forint értékben 100 000 téglá felajánlásával és 1897-től kezdődően ötven éven át évi 2000 forint hozzájárulás fizetésével járult volna hozzá.³² A Pénzügyminisztérium ellenállásán ez a megoldás elbukott ugyan, az összeg fenntartási hozzájárulásnak minősült, de az ügy mégis előrevetítette a városfejlesztésnek a Bernády-korszakra jellemző pénzügyi megoldásait (3. kép).³³

A hiteleken alapuló városfejlesztéshez a 19. század végi marosvásárhelyi vezetés részéről minden alapvető komponens hiányzott. Úgy a jó budapesti beágyazottság és valós lobbitevékenység, mint a grandiózus tervek és az ezekhez kapcsolódó nagy összegű kölcsönfelvétel. Bernády parlamenti képviselőként 1896 után nemcsak fontos kapcsolatokat szerzett, hanem megértette a székely főváros gondolata mögött rejlő minisztériumi szándékot: a nemzetiségi vidékek ölelésében, a keleti végeken fekvő város gazdaságilag, kulturálisan, demográfiailag, városképileg is nagyvárosi arculatot, intézményhálózatot és pénzügyi mozgásteret követelt meg. A későbbi iskolaépítési programjától valószínűleg nem függetlenül az országgyűlésben részben oktatási témákban szólalt fel. A gazdasági megerősödésen alapuló nagyobb pénzügyi mozgástérre pedig nem lehetett évtizedeket várni. Marosvásárhely lakossága még a Bernády-korszak végén is tőkeszegénynek számított, a város öt hitelintézetének 1909-ben együttesen fennálló négymillió korona tőke- és tizenhatmillió koronás betétállománya eltörpült Arad, Nagyvárad, Temesvár vagy Nagyszeben hatvan–százmillió koronás összesített tőke- és betétállományai mellett.³⁴ A nagy volumenű pénzkihelyezésen alapuló ambiciózus építkezések finanszírozása 1902 után találkozott a kormányzat

3. A szovátai Bernády-villa székelykapujának vörösréz díszei, 1927
Tervezte: Zsigmond Sándor művezető, kivitelezte: Fülöp Sándor
bádogos, Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. N 3624/20.

szándékával, egy erős magyar központ kialakításával a keleti végeken.

Magyarország pénzügyminiszteri tisztségébe 1895. január 15-én iktatták be az erzsébetvárosi Lukács Lászlót (a pár nappal korábban lemondó Wekerle kormánytag kereskedelmi miniszter, Lukács Béla unokatestvéré), a későbbi miniszterelnököt, akinek 1905-ig viselt pénzügyi vezető tisztségének időszakára esik a magyar iparoktatási intézményhálózat kiépülése. A kolozsvári ipariskolai és iparmúzeumi épületek mellett pénzügyminisztersége idején adták át az összes erdélyi ipariszervezők finanszírozása kapcsán fennmaradt egyik hivatalos iratban két fontos mondat utal fiskális szemléletére, amely nemcsak a szakiskola, hanem Marosvásárhely jövője kapcsán is döntőnek bizonyult. A Dániel Ernő kereskedelmi miniszternek küldött 1896. június 19-i levél egyik, szempontunkból kevésbé fontos eleme a már amúgy is jelentős csúszásban lévő építkezés költségvetésének 1897. évre történő átütemezéséről szólt. A másik azonban a nagyvárossá váláshoz vezető pénzügyi feltételek kulcsmondata: „általában mellőzendőnek vélem a tervezetthez hasonló kisebb kölcsönök felvételét. Ugyanezért nem járulhatok hozzá, hogy a marosvásárhelyi fa- és fémipari szakiskola építésére 45.000 forintnyi

29 RÁLMMI MVKI 194/1895.

30 MNL OL K 231 (1896. augusztus 28.). 60.519/96 (574-es doboz).

31 RÁLMMI MVKI 171/1895.

32 MNL OL K 231 (1897. március 19.). 22.278/97 (574-es doboz). Helyrajzi számuk: 4680/a, 4681. RÁLMMI MVKI 6/1897.

33 *Értesítő*, 1898. 14.

34 BALATON 2013 (ld. 10. j.) 98.

4. Kiállítási enteriőr, valószínűleg szakiskolai műhelyben készült bútorokkal Marosvásárhely vagy Székelyudvarhely, 20. század eleje
Üvegnegatív, Kováts Fényképészet Archívuma, Székelyudvarhely. U66-os doboz, EAP1130/1/5/21/23.

kölcsön vétessék fel”.³⁵ A levél keltezésének időpontjában városi tisztségviselő, majd a Szabadelvű Párt színeiben a parlamentbe jutó Bernády György figyelmét nem kerülhette el a csekély költségvetés miatti elutasító válasz. A jövődó polgármester egyike volt annak a 147 képviselőnek, aki újonnan került az országgyűlésbe, és a képviselők azon 47%-ának is, akik ezek közül csak egy ciklust töltöttek a törvényhozásban.³⁶ A sok honatya életében egyszeri és megismételhetetlen alkalomnak számító budapesti évek nemcsak kapcsolatépítésre voltak alkalmasak, hanem – Bernády György esetében mindenképpen – az országos beruházások és kölcsönök összefüggésének kiismerésére és az ehhez szükséges lobbitevékenység megalapozására is. E kapcsolatrendszer ápolandó kényszerült Bernády gyakori budapesti utakra polgármesteri évei alatt is. Személyes ambícióját valószínűleg jobban kielégítette a keleti végek székely fővárosának vezetése, mint a majd félezer képviselő egyikének maradni. Jó politikai érzékkel rendelkezett, és ekkorra már értett a kölcsönös gesztusok és a szí-

vességek nyelvén is. Egy 1892-ben történt eset erre jól rávilágít. Az ellenzék jelöltjének támogatása érdekében Marosvásárhelyen korteskedő Apponyi Albertet éppen az a Bernády György látta vendégül, aki ekkoriban igyekezett a város társadalmának minél szélesebb köreivel barátkozni. Bernády majd polgármesterként a Szabadelvű Párt ötvenfős városi végrehajtó bizottságának tagjaival került intenzív munkakapcsolatba, soraikban találjuk, nem meglepő módon, a helyi iparfejlesztésben leginkább érdekeltet, mint például Mestitz Mihály bútorgyárost, vagy Tauszik B. Hugó iparkamarai elnököt (4. kép).³⁷

Bernády Lukács László leveléből egyvalamit félreérthetetlenül kiolvastott, a pénzügyi kormányzat csak nagyléptékű, a gazdasági konjunktúra szempontjából is értelmezhető nagyságrendű hitelfelvételt támogattott. Bernády személyiségétől, politikai ambícióitól nem állt távol a pragmatikus szemlélet. Elvi meggyőződése nem gátolta a politikai riválisoknak tett gesztusokat, sőt átállást sem ellenzékből a kormánypárti oldalra.

35 MNL OL K 231 (1896. május 1.). 33.449/96 (574-es doboz).

36 PAP József: Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások statisztikai vizsgálata. *Közép-Európai Közlemények*, 2009. 2. sz. 42.

37 FODOR 2017 (ld. 1. j.) 32–33. 42.

Megnyerő személyisége, gyors észjárása, a világ újdonságaira való nyitottsága majd a fővárostól távoli polgármesteri időszakában vált igazán gyümölcsözővé.³⁸ A környezetéből kirívó, külön Bernády másokat megelőzve értette meg az „új időknek új dalait”. A fa- és fémipari szakiskola épülete államkölcsönének csekély volta miatti miniszteri elutasítás indoklása termény talajra hullhatott a fővárosban a képviselőséggel és az országos politika bugyraival éppen csak ismerkedő Bernády lelkében. Elhatározását a rá következő évek marosvásárhelyi fordulatai csak tovább növelhették. Az akkori polgármester, Geréb Béla teljesítményében családhozó város közvéleménye a századfordulóra egy határozott, vizionárius vezetőt igényelt, akit Bernády személyében, politikai alkuk és sikeres választási megegyezések eredményeként, meg is kapott.³⁹ A 20. század eleji magyar pénzügyi és kormányzati gondolkodás megértéséről tanúskodik, hogy a fejlesztések elmaradása mellett az egyre növekvő hitelállománya miatt is elégedetlenkedő közhangulatot a programjától eltérően nem takarékoskodással és konszolidálással, hanem korábban nem is tervezett infrastrukturális fejlesztésekkel, városi építkezések tömegével fordította maga felé, és az ezekhez szükséges forrást egy tőkeerős nagyváros léptékével azonos eladósítással szerezte meg. A pénzügyi források biztosításán túl a dinamikus modernizációhoz nélkülözhetetlen volt az építkezésekhez szükséges szak tudás és alapanyag biztosítása a városban. Az előbbi a szakiskola építőipari tanfolyamai, az utóbbiakat a városi gőztéglagyár ügyének rendezése jelentették.⁴⁰

A városfejlesztésre ható összes hatást persze lehetetlen utólag pontosan rekonstruálni, különösen a személyiség és a lelki folyamatok szintjén. Az egyéni ambíciók, a polgármester habitusa, az országos és helyi fiskális realitás és mozgástér megértése és a helyben rendelkezésre álló szaktudás a Marosvásárhely 20. század eleji fejlődését alapvetően meghatározó tényezők közé tartoznak. A földből gyorsan kinövő épületállomány mögötti számok legalábbis arról vallanak, hogy Bernády György polgármestersége alatt Marosvásárhely nemcsak intézményhálózata, hanem finanszírozása kapcsán is messze a korábbi lehetőségei felett használta ki a fejlesztési forrásokat: 1902 és 1912 között a város több mint tizenhétmillió korona értékben vett fel

államhitelt, 1917-re pedig már harmincegymillió koronás adósságot görgetett maga előtt. Az 1890-es években egyes részein még döntően szalmafedeles házakból álló város az intézményalapítási és építkezési konjunktúra hatására nagyvárosi jelleget kezdett öltetni, a székely főváros víziója egyre modernebb köpönyeget öltve válósult meg a somostetői magaslatról. A fejlesztések a szakiskola teljesítményében is látványosan megmutakoztak. Felépítésének évekig húzódó kálváriája immár a múlté, a városi modernizációs jelenség további fontos szereplői Fekete (Schwartz) Jakab szakiskolai igazgató és a szaktanári kar.⁴¹

Fekete Jakab és a szaktanári kar

A város eljövendő két évtizedét meghatározó személyek életében 1896 sorsdöntő év volt. A város későbbi polgármesterének hatéves közéleti aktivitása beérett, Marosvásárhely I. kerület országgyűlési képviselőjeként jutott be a parlamentbe. Az 1894-ben a saját iskolájának megfelelő belvárosi telek kiválasztását halogató igazgató ebben az évben már az országgyűlési képviselő Bernády felvételét egyengette a helyi Demokrácia Szabadkőműves Páholyba. A gyors manőverrel az ugyanazon évi választások előestéjén a Szabadelvű Párthoz csatlakozó Bernádyt pedig immár a párt végrehajtó bizottságának új tagjaként pohárköszöntővel üdvözölte.⁴² A vezetéknevét május elsejével Schwartzról Feketére magyarosító igazgató egyike volt továbbá az országgyűlési választásokon Bernádyt jelölő bizalmiaknak. Az egy évvel korábban lemondott kereskedelmi miniszter, Lukács Béla ebben az évben vehette át kinevezését az 1900-as párizsi világkiállítás nemzeti biztosaként. Ha tragikus korai halála nem vet véget karrierjének, nevével még szinte biztosan találkozhatnánk Marosvásárhely 20. századi történelmének lapjain.⁴³ A város arcukatát Komor Marcell mellett meghatározó építész, Jakab Dezső pedig éppen ebben az évben a Földművelésügyi Minisztérium kiállítástervezői osztályára került, ahol az ezredéves kiállítás számos épületének tervezését bízták rá. A magyar ipar balkáni és kisázsiai terjeszkedését tevékenyen támogató, az 1889

38 Uo. 34

39 Uo. 48–49

40 ORBÁN 2020 (ld. 9. j.) 52–53; FODOR 2017 (ld. 1. j.) 63.

41 PÁL Judit: Bernády György és Marosvásárhely modernizációja. In: *Székelyföld története*, III. 2016 (ld. 9. j.). 182–183.

42 FODOR 2017 (ld. 1. j.) 40–41.

43 Az egykori miniszter Marosvásárhellyel kapcsolatos erőfeszítései álltak a városi tanács 200 koronás hozzájárulása mögött Lukács Béla zalatnai emlékművéhez. A kevésbé sikeres, mindössze 21 koronát kitevő gyűjtést a város saját költségvetéséből egészítette ki. RÁLMMI MVKI 28/1901.

óta az erdélyi iparfejlesztés felelőseként a Baross által vezetett kereskedelmi minisztériumi hivatalnok, Szerényi József ebben az évben vehette kézhez országos iparoktatási főigazgatói kinevezését. A tehetséges és ambiciózus hivatalnok élete Erdély és a minisztérium közötti munkásságban teljesedett ki, 1900-ban miniszteri tanácsos lett, 1905-től 1910-ig ugyanitt államtitkár, közben 1906 és 1918 között Brassó alkotmánypárti országgyűlési képviselőjeként dolgozott.

Bernády és Fekete kapcsolatát a ma még feltáratlan források segítenek majd remélhetőleg árnyalni, de már így is látszik, hogy a marosvásárhelyi iparfejlesztésről alkotott elképzeléseik nagyon hasonlóak voltak. A hitel és a közjó fogalmainak összekapcsolása már évekkel Bernády polgármesteri kinevezése előtt megjelent a város fejlesztéseiről szóló beszámolóban. A szakiskolai igazgató a város anyagi hozzájárulása kapcsán így fogalmazott: „Nincs kétség aziránt, hogy immár a közel jövő meghozza ez áldozat kamatait, hogy iskolánk fejlődését nyomon fogja kísérni a város iparának felvirágzása, az iparosok értelmi színvonalának emelkedése, a közjólét újabb lendülete.”⁴⁴ A kamat, fejlődés és közjó egy kijelentő mondaton belüli használata arra utal, hogy e három fogalom összekapcsolása gyakori fordulat lehetett a város modernizálásával kapcsolatos közbeszédben.

A közlő személye más szempontból sem érdektelen. Az ipari szakiskolai igazgatói pozíció minden város esetében önmagán túlmutató jelentőséggel, a város életét és az iparfejlesztést alapvetően befolyásoló formális és informális hatalommal járt együtt. Kolozsváron Pákei Lajosnak a város modern arcukat meghatározó tevékenysége mellett szinte eltörpült az iparmúzeum és az azzal átfedésben lévő szakiskolai igazgatói pozíciója, Székelyudvarhelyen Hargita Nándor a város és környékének oktatási és kulturális életét befolyásoló összes szervezetben magas pozíciókat töltött be.⁴⁵ Marosvásárhelyen Fekete Jakab a villamos világítás kiépítésének szakértője, az iparmúzeum felügyelőbizottságának tagja, majd a szakiskolával való integrációt követően annak igazgatója, a Maros-Torda vármegyei iparfejlesztő bizottság és a helyi kereskedelmi és iparkamara felügyelőbizottság tagja, a Marosvásárhely és Vidéke műszaki kör titkára, később tiszteletbeli városi főmérnök.⁴⁶ Az is-

kola, a város és Fekete pályája együtt ívelt fel. Az egy évtizeddel korábban a szakiskola céljára kijelölt telket még talán valóban vonakodva véleményező igazgató 1904 után immár az iparmúzeum vezetőjeként is az iparosoknak juttatott gépek és berendezések felett rendelkező szakember, a városi közműhely tervezői tevékenységének felügyelője, vizsgabiztos, az iparkamara levelező tagja és a vármegyei iparfejlesztő bizottság és a marosvásárhelyi törvényhatósági bizottságának tagja volt. A szerteágazó feladatokkal járó pozíciókból adódó formális és informális befolyását nem lehet figyelmen kívül hagyni, ennek az általa szerkesztett *Értesítő* így állított emléket: „tevékenyen részt vett a város közigazgatási, műszaki és kulturális ügyének vezetésében”.⁴⁷ Hivatalos pozíciói és nem hivatalos befolyása némileg Pákei Lajos alakjához teszik hasonlatossá.

A város fejlődésére nézve Feketének egy további kinevezése bírt döntő hatással, ennek jelentőségét talán a kortársak közül is kevesen látták át. Az 1897-ben új épületébe költöző szakiskola igazgatóját attól az évtől az alsóbb fokú városi iparostanonc-oktatás, a (szakoktatási rendszer alsó fokán lévő) iparos és kereskedő tanonciskolák vezetésével is megbízták. A szakoktatás alap- és középfoka között létrejövő közvetlen kapcsolat egészen egyedülálló a korabeli Erdélyben, a jó eredménnyel végzett iparostanoncok szakiskolai továbbképzése az első sorban a helyi és környékbeli származású növendékek számára a modern szaktudás elsajátításán keresztül lehetőségét nyújtott az önálló műhelymunkára, gyáripari elhelyezkedésre, általában a jobb egzisztenciára.⁴⁸ A város számára pedig a legtehetségesebb tanoncok szakipari továbbképzésével kellő számú és a modern iparban jártas szakembert adott. A közös igazgatás eredményei hamar megmutatkoztak, 1904-ben már konszolidált hallgatói létszámról számol be az *Értesítő*, különösen a fémipari szakra pedig egyre jobb felkészültségű tanoncok jelentkezéséről (5. kép).⁴⁹

Fekete Jakabot 1908-tól Flórián Albert vaskohómérnök váltotta az igazgatói székben, a váltás oka nem ismert, magyarázatát talán a budapesti államigazgatás változásaiban kereshetjük. Fekete felmentése ugyanis egybeesett a szintén kitűnő munkát végző zalatnai szakiskolai igazgató, Csánki József áthelyezésével és székelyudvarhelyi szaktanári kinevezésével, akit Gréb Géza építész váltott a kis hegyi iskola élén. Az új maros-

44 *Értesítő*, 1897. 3.

45 RÓTH András Lajos: Az ismeretterjesztés és a kultúrához való hozzájárulás Székelyudvarhelyen a 20. század elején. *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*, 14. 2015.

46 *Értesítő*, 1897. 7–8.

47 *Értesítő*, 1907. 5.

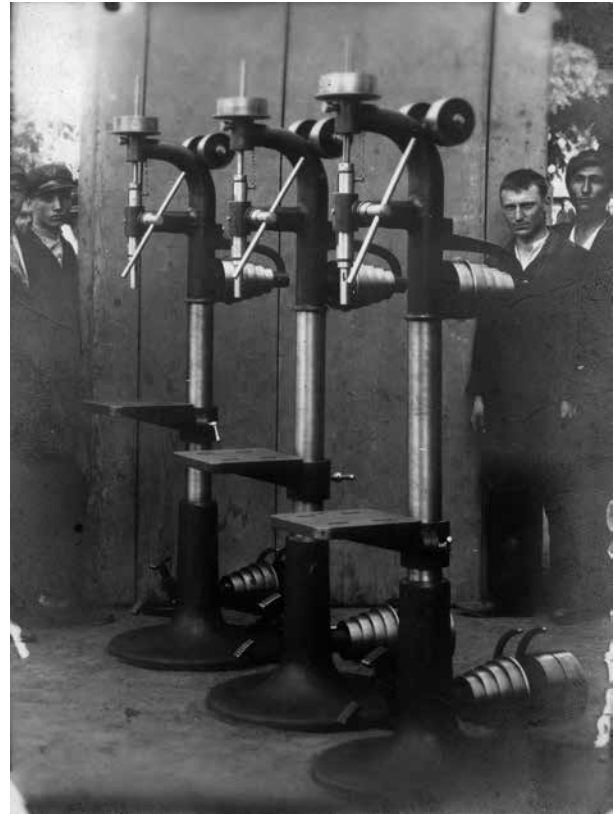
48 *Értesítő*, 1898. 19; *Értesítő*, 1900. 5.

49 *Értesítő*, 1904. 3.

vásárhelyi igazgató elődjénél kevesebb városi tisztséget viselt, a szakiskola mellett az iparmúzeum és az alsóbb tanonciskolák igazgatója, a kereskedelmi és iparkamara levelező tagja, a mérnök- és építészegylet, valamint a bányászati és kohászati egylet tagja. Marosvásárhelyi beágyazottsága elmaradt elődjétől, a városban ismeretlen volt, a minisztériumtól talán ennek ellentételezésére kapott kivételes, egyszeri juttatásként 1909-ben 6000 korona szabadon elköltethető termeléstámogató hozzájárulást az iskola.

A szakiskolát már a századforduló körüli években jó szaktanári gárda jellemezte, ők alkották a tanári kar gerincét, felkészültségük döntő volt a szakoktatás minőségére nézve.⁵⁰ A gépészmérnök végzettségű igazgató oktatta a fémipari szaktárgyakat, a fémipari szerkesztési rajzot és a leíró géptant, emellett elnökölte a kőműves, kőfaragó és ácsmesteri vizsgabizottságot. Chilf Lipót gépészmérnök a fémipari szakrajz, szerkesztési rajz és fémipari technológia tanára, egyben termékeny publicista, a felügyelőbizottság jegyzője, könyvtáros, az önképzőkör vezetője. Vass Károly szaktanár a faipari szerkezettan és rajz tanára, a technológiai szertár őre, a faipari technológia tanára volt. A rajzoktatásért Weber J. Ernő középiskolai tanár felelt, a szabadkézi rajz, a mértani rajz és az ábrázoló geometria tanáraként. A tanári kar idővel kiegészült Kamprad Herman gépészmérnökkel, aki fémipari rajzot és technológiát tanított, valamint Nagy Győző mérnökkel, aki a faipari rajz, építési szerkezettan, az út- és hídépítéstan tanára volt, idővel elsősorban az ő tervei alapján készültek a szakiskolai műhelyek iparművészeti jellegű munkái, és a református kollégium kerítése és csillárjai.⁵¹ A tantestülethez később csatlakozott Karácsonyi Géza rajz- és szobrász, aki alkotásaival nemcsak a városi kiállítások rendszeres résztvevője volt, hanem az iskola műhelyeit látogató és így a műhelygyakorlatot iparművészeti irányban erősítő szobrász- és növendékek mentora is. A fa- és építőipari szaktárgyakat Vass Károly faipari szaktanár, az agyagipariakat Sebők Ignác megbízott tanító oktatta.

Az igazgató 1400 forintos éves fizetésétől nem sokkal maradt el a szaktanárok 1100–1200 forintos bére, ennél lényegesen kevesebbet kerestek a rendes tanárok, évi 700 forintot. A kezdeti években nem csupán

5. A fémipari műhelyben készült gépek, 1927
Művezető: Zsigmond Sándor. Zselatinos ezüst
Maros Megyei Múzeum, Fotótár, Itsz. N 3624/18.

az ideiglenes műhelyek okoztak problémát, hanem az esetenként napidíjban oktatott műhelyvezető tanárok fluktuációja is. Az áldatlan helyzet rendezése, a napidíj helyett rendes fizetés biztosítása után a művezetői tanári pályázatok már keresettek lettek. Az állandó műhelyvezetők alkalmazása mellett szólt az oktatási színvonal emelése, és az egyre specializáltabb tudást igénylő képzés irányába hatott az óraadók egyre nagyobb számú alkalmazása 1901 után.⁵² A napidíjas fizetés egzisztenciális bizonytalansága miatt 1895-ben felmondott műhelyvezető helyére nyolcan pályáztak, közülük négyen a kassai Felső Állami Ipariskolát vé-

50 Vörös Katalin: „Az iskola embere [...] az iskolai közélet munkása”. Szaktanárok a dualizmus kori középfokú iparoktatásban. *Ars Hungarica*, 46. 2020. 103–106.

51 *Értesítő*, 1912. 6.; ORBÁN 2020 (ld. 9. j.) 56–57.; ONIGA Erika: A marosvásárhelyi református kollégium Nagy Győző által tervezett melléképületei (1908–1911). In: *Tárguló horizont. Tanulmányok a fiatal*

művészettörténészek marosvásárhelyi konferenciájának előadásaiból. Szerk. Kovács Zsolt–ORBÁN János. Marosvásárhely, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2014. 173–185.

52 ORBÁN 2020 (ld. 9. j.) 56.

6. Koós László művezető gipszmintái, 1909
Zselatinos ezüst
Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. N 3624.

gezték el, akik lakatos, kovács és rézöntő végzettséget jelöltek meg a pályázatukban. Mellettük egy aradi végzettségű géplakatos, egy budapesti elektrotechnikus és egy bécsi géplakatos pályázata volt még érdemben figyelembe vehető. Tanulságos a felügyelőbizottság által összeállított preferencia-sorrend: az első három helyen befutó Remes Ágoston kassai, Glaser József kassai és Holczer Béla bécsi végzettségű jelentkezőket a gazdagabb szakmai életpályájuk miatt emelték ki. Az idővel az iparművészeti tárgyalakotás felé elmozduló iskolában ekkor még a gépipari jártasság számított inkább: az előszűrőn fennmaradt mindhárom pályázó jelentős szakmai tapasztalattal bírt a lakatosság és kovácsipar területén, a gépek és kazánok kezelésében.⁵³

Az álláshelyek népszerűsége nagyban összefüggött a betöltésükhöz szükséges képzettséggel. A műhelyvezetői állás nyolcszoros túljelentkezésével szemben a 19. század utolsó éveiben az építészetileg még nem számottevő város szakiskolájában többszöri pályázattal sem sikerült a műépítési végzettséget igénylő építőipari szaktanári állást betölteni. Pedig, hangzik az érvelés az *Értesítő*ben, „egy képzett műépítész nagyban elősegítené a műhelyi munkálatoknak iparművészeti irányba való terelését”.⁵⁴ A tanárihiányt végül a következő tanévre sikerült orvosolni, Láber Vilmos gyakorló építészként vált az építészeti alaktan, az építési szerkezettan és a szerkezeti rajz tanárává, az építőipari tanfo-

lyamok megszűnését követően a faipari osztályban az épületesztalossági alaktan és szerkesztési rajz tanára lett. Láber helyi tevékenységére elszórt adatok utalnak, a magyar nemzeti építészet lechneri irányzatának követésével még korai halála miatti rövid karrierjével is jól illett a modern Marosvásárhelyi összképébe, ahogy ezt Bodolla Ferenc marosvásárhelyi házának 1901-es átalakítása is jelzi.⁵⁵ Láber a szakiskolában is beváltotta a műépítész alkalmazásához fűzött reményeket, az 1901. évi *Értesítő*ben a fémipari osztály negyedik évfolyamos termelésének felsorolásában először jelennek meg *műipari dísz tárgyak*. Ezzel párhuzamosan a faipari szakirányon is bővült a tárgypaletta, amely egyre inkább az alapvető tárgytervezői készségeket erősíthette, iparművészeti tárgyakat is kivitelezni tudó iparosokat képezve (6. kép).

Az iparmúzeum és ipari szakiskola közös vezetése

A város modernizálása sok komponensű, egymásra épülő, egymást kiegészítő döntések és lépések sorozata. A 20. század eleji Marosvásárhelyen a modern város kiépítéséhez vezető út, a szükséges lépések ismerete, általában a városfejlesztéshez szükséges know-how elérhető volt. A városban rendelkezésre állt két olyan intézet is, amelyek közül már akár az egyik megléte is óriási iparosítási potenciállal bírt.

Mindehhez azonban szükséges volt a városiaság alapvető jellemzőinek megléte is, a minisztériumi döntéssel létrehozott zalatnai kőfaragó és kőcsiszoló ipari szakiskola a modern ipar és városias léptékű építkezések hiányában önmagában elégtelen volt a gazdaságilag gyenge kisváros felemelésére. A városias szerkezetű, hagyományú és öntudatú Székelyudvarhely a meglévő iskolái mellé az első modern ipari létesítményét kapta meg a kő- és agyagipari szakiskola létrehozásával. Marosvásárhely pedig a székelyföldi városok közül korábbi politikai vezető szerepe, gazdasági ereje, Erdély meghatározó városaihoz, Gyulafehérvárhoz, Kolozsvárhoz közelebbi – nyugati – fekvése és jobb megközelíthetősége miatt rendelkezett mindazokkal az adottságokkal, amelyek a gyors modernizációját megalapozták.

A Bernády-érát megelőzően és annak különösen első időszakában az iparmúzeum és az ipariskola tárgyi

53 MNL OL K 231 (1896. június 3.). 38.730/96 (574-es doboz).

54 *Értesítő*, 1898. 20.

55 ORBÁN 2020 (ld. 9. j.) 55.

anyaga és szakembergárdája döntőnek bizonyult a városfejlődés dinamizálásában. Ahogy láttuk, Fekete Jakab szakiskolai igazgatót szerteágazó tevékenysége, társadalmi beágyazottsága az ipari intézmények igazgatásán túlmenően tette a városfejlődés megkerülhetetlen figurájává. 1902-ben a város az ő javaslatára hozta létre az ipari közműhelyeket, amelyek a városi iparosság továbbképzésére, a műhelyek modern gépesítettségi problémáira próbáltak megoldást nyújtani. A szakiskolával egy szervezeti egységet képező közműhelyekkel a szakiskola megkerülhetetlen részévé vált Marosvásárhely 20. század eleji iparosságának, a városi ipar irányítására, támogatására és fejlesztésére közvetlen befolyást gyakorolt.⁵⁶ Az *Értesítő* megfogalmazása szerint a közműhelyek létrehozásának „eszméje iskolánkból indult ki”, így jó okkal feltételezhetjük, hogy a városba érkezett szaktanárok, Fekete mellett Chilf Lipót, Véber Ernő és Nagy Győző beszélgetéseinek konkrét eredményeként értelmezhető a városban, de egész Székelyföldön újdonságnak számító közműhelyek létrehozása. A személyes és hivatali kapcsolatokat esetükben nem lehet elkülöníteni, a baráti, kollegiális beszélgetéseken elhangzottak idővel a városi térben materializálódtak. A szakiskola és a városvezetés közötti kapcsolatot az iskola felügyelőbizottsága is formalizálhatta, ennek elnöke Tauszig B. Hugó kamarai elnök, alelnöke Deák Lajos tanfelügyelő, előadója az igazgató, jegyzője pedig Chilf Lipót volt. A tagok között első helyen Bernády György neve szerepel, de mellette feltűnik a városi iparosság és politikum színe-java: Hofbauer Aurél tanácsnok, Farkas Albert főispán, Koós Ferenc lakatosmester, Mestitz Mihály gyáros, Soós Pál építőmester és két további kamarai tag.

A szakiskolával 1904-ben egyesített iparmúzeum feladatkörét átalakították az új iparfejlesztési igényeknek megfelelően. A székelyföldi nyersanyagok és háziipari készítmények bemutatása és az ezzel kapcsolatos marketingtevékenység mellett az alsófokú iparosképzést szolgálta.⁵⁷ A székelyföldi városokban elszórta működő tanfolyamok Marosvásárhelyre helyezéseivel, a modern technológiai tudás átadásával pedig a középfokú szakoktatást támogatta. Az iparmúzeummal összekapcsolt közműhelyekben, a székelyföldi fémiparosok munkához juttatását elősegítendő, korszerű szerszámokat is készítettek.⁵⁸ Az iparmúzeum és a szakiskola közös irányításából következett a szaktanárok továbbképzésének lehetősége, 1904-ben például Fekete

Jakabot küldte a fenntartó minisztérium svájci és németországi tanulmányútra (Zürich, St. Gallen, Aarau, Fribourg, Bern, Genf, Bazel, Karlsruhe, Stuttgart, Kaiserlautern, Nürnberg) a kisebb iparmúzeumok működésének tanulmányozására.

Bernády kinevezésével egyidőben nemcsak a minisztérium hozott sorozatban több olyan iparügyi döntést, amely a városfejlesztésre is döntő hatást gyakorolt, hanem a szakiskola is egyre aktívabb szerepet játszott. Az iparosok rendelkezésére bocsátotta a műhelyeket, amelyek a környék legmodernebbjei lehettek, felszereltségükben azzal a nagyvállalkozói léptékkal kerültek egy csoportba, amelyet a városban elsősorban a Mestitz-gyár képviselt.⁵⁹ Az iskolai műhelyekben folyó munka ugyanakkor nem jelentett konkurenciát a városi iparosok számára, önkorlátozó gesztusként pár kivétellel nem fogadtak el megrendeléseket a városi lakosságtól, a megkereséseket továbbították a városban tevékenykedő iparosokhoz, különös tekintettel a helyben iparosengedélyt szerzett egykori növendékeikhez. Az általános művészeti érzékenység és a mives kivitelezés érdekében az iskolai műhelymunkákkal egy kiállításban szerepeltették a székelyföldi segédek és tanoncok munkáit. A város és a helyi ipar fejlesztésében érintettek alapvető érdeke volt a helyi ipar fejlesztése, erre a kérdésre a közvélemény is különösen érzékenyen reagált. A katonai alreáliskola 1905-ös felépítésével a Honvédelmi Minisztérium által megbízott budapesti Grünwald-cég ügye nagy hullámokat vetett a közvéleményben, Bernády kárnyhítésként igyekezett elérni helyi iparosok bevonását alvállalkozóként. Egy évvel később a városháza felépítésével a helyi vállalkozó, Csiszár Lajos cégét bízta meg, a belső kivitelezésen és bútorzaton helyi iparosok dolgoztak. A budapesti cég azonban 1910-ben ismét elnyerte kedvezőbb ajánlatával a Kultúrpalota kivitelezését.⁶⁰

Mintakönyvek, mintagyűjtemények, műhelymunkák

A modern, gépesített műhelyek elterjedéséig hosszú út vezetett. Az 1890-es évek elején még elsősorban külföldi tankönyvek és szegényes felszerelések mellett készülhettek a növendékek. Az 1890-es évek elején a szak-

56 *Értesítő*, 1903. 4.

57 BÓNIS 2003 (ld. 1. j.) 57.

58 *Értesítő*, 1904. 5.

59 *Értesítő*, 1905. 7.

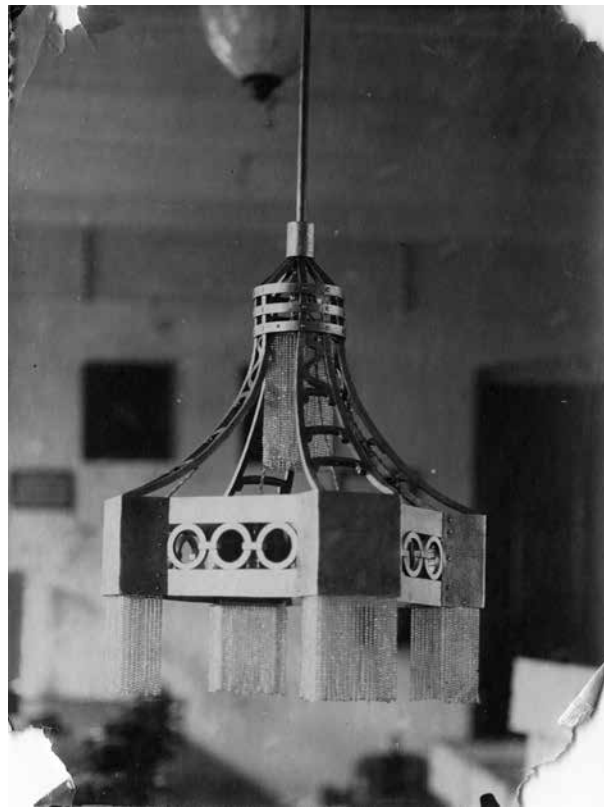
60 FODOR 2017 (ld. 1. j.) 66–69. A marosvásárhelyi Kultúrpalota 1908–1913. Szerk. ONIGA Erika. Marosvásárhely, Maros Megyei Múzeum, 2013. 15.

7. A szakiskola fémipari műhelyében készült kovácsoltvas kerítésrács, 1899
Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. N 3624/1.

oktatási intézményhálózat kiépítésével párhuzamosan induló magyar szakkönyvkiadás gyermekcipőben járt, az iskola első éveinek beszerzéseiben még döntően a német szakipar tankönyvei és mintalapjai voltak túlsúlyban, közöttük ipari és iparművészeti szakkönyveket és folyóiratokat egyaránt találunk. A faipar tankönyvek között az épület-szerkezetten és a bútorművesség, a fémipari kiadványok között a gépészet és a kovácsoltvas-művesség könyvei úgyszintén megtalálhatóak voltak. Egyetlen hazai kiadásként Mátrai Vilmos *Műipari mintalapjainak* egy-egy kötetét fedezhetjük fel.⁶¹ Az esetlegesnek tűnő szakkönyvellátottság mellett az első években a szűkös faipari műhelyek is kevés lehetőséget adtak a gyakorlásra. 1892–1894 környékén még alapvetően kisebb díszeket, levéldíszeket, oszlopfejezeteket, faragott rózsadíszet, zongoraszékklábat, szék-támlát, gyümölcskosarat, képkeretet faragtak. Fémipari tevékenység ekkor még nem folyt, az agyagipari műhelyben virágvázák, mellszobrok és kályhacsempék készültek.⁶² Az oktatási mintagyűjtemények, más ipari szakiskolákhoz hasonlóan, az ország Székelyföldnél iparosodottabb felvidéki részén működő állami cégektől kerültek az iskolába. 1894-ben ólomgyártási minták érkeztek a selmecebányai Kohóhivataltól, réz termékgyűjtemény a besztercebányai Rézpöröly Hivataltól, faminták a laposnyai Erdőhivataltól, és vastermék-minták a Zólyom-breznoi Vasgyárból.⁶³ A vállalati adományok mellett a faipari műhely az iskolai tanszer-, a fémipari pedig a munkához szükséges eszköz- és szerszámigényeket elégítette ki. A helyi iparmúzeum gyűjteményeit a szakiskolai oktatásban rendszeresen felhasználták, a szakiskolai oktatás és az iparmúzeum gyűjtési profilja kölcsönösen feltételezték egymást egy nemzeti kulturális-gazdasági központ szerepére kijelölt városban. A két intézmény működése még a nagy távolság ellenére is szervesen összekapcsolódott, annak ellenére is, hogy a valóban közös szakági igazgatás majd csak az iparmúzeum 1904. április 22-i államosítását követően tudott megvalósulni (7. kép).⁶⁴

Fekete Jakab nagy jelentőséget tulajdonított az év végi kiállításoknak. A szakmai kihívásokon, az egyéni érdeklődés felkeltésén és a képességek folyamatos fejlesztésén alapuló pedagógiai szemléletre főleg a kezdeti években volt nagy szükség, amikor a szűkös és hiányosan felszerelt műhelyekben, és egy, a szükségesnél talán kevésbé nyitott városi közegben kellett bizonyítani

8. A szakiskola fémipari műhelyében készült csillár, 20. század eleje Maros Megyei Múzeum, Fotótár, Itsz. N 3624/18.

a szakiskola létjogosultságát. Az 1896. évi ezredéves kiállításra már érzékelhetően elmozdult a műhelymunka a nagyobb, országos kiállításon is bemutatható munkadarabok felé. A faipari műhelyben ebédlőasztal, hat faragott szék, intarziás posztamens és számos kisebb darab: dohánytartó, hamutartó és egy fafaragó mintatanmenet készült. A fémipari szakon kovácsoltvas pipereasztal, gyertyatartók, egy bádogposztamens, fémipari tanmenet és kisebb munkák. Az ekkor még létező agyagipari tanfolyamon virágvázaállványt és egy teljes korongozási tanmenetet készítettek.

Az 1896–1897-es tanév során az új műhelyekben már jól érzékelhetően egyre többfajta tárgyat készítettek egyre nagyobb számban. A faipari műhelyben szekrények, képkeretek és faliszekrények készültek, a

61 *Értesítő*, 1893. 47–48.

62 *Értesítő*, 1894. 42–43.

63 *Értesítő*, 1894. 55.

64 BÓNIS 2003 (I. 1. j.) 59–65.

fémipariban szerszámok mellett első városképi jelentőségű munkaként az iskolaépület kerítése és kapuja. Az agyagipari műhelyben önálló gipszöntő- és mintázó-műhelyt alakítottak ki.⁶⁵ Az 1897-es brüsszeli világkiállításra összekészített tárgyak azonban még az első évek oktatásának szerény volumenéről tanúskodnak: a hét tárgyból álló gyűjteményben egy kovácsoltvas rokokó pipereasztal, gyertyatartó, két intarziás faposztamens, egy faragott dohánytartó, gyümölcskosár, vasalt láda szerepelt, ezeket műhelyi tervrajzok egészítették ki.⁶⁶ A nemzetközi mezőnyből való kitűnéshez ez még kevés volt, az iskola létét és működését azonban jól jelezték.

Az iparművészeti jellegű tárgytervezői készségek fejlesztése az első évektől kimutatható, az új műhelyekben immár egyre változatosabb tárgyak készültek a bútorművesség köréből: okmánytartó, kottatartó, rajztartó szekrények, kinyitható ebédlőasztal, teaasztalkák. Az új műhelyépület adta lehetőségeket kihasználva 1899-ben új anyagként megjelent a mahagóni felhasználása, amelyből ebben az évben egy neo-empire szobaberendezés készült. Ez utóbbiból a következő évben is készült egy tizenhat darabos szalonváltozat, amely az 1902-es torinói iparművészeti kiállításra szánt fényképtartó ládához hasonlóan a műhely adott évi csúcsdarabjai közé tartozhatott. A 20. század első éveiben a műhelyek immár a fa- és fémipar minden tárgytípusában alkottak: a faipar területén az épületasztalosági munkák, ajtók, gerébtokos ablakok mellett konyhaszekrény, faliszekrény, ruhásszekrény, varróasztal, paravánok, könyvszekrények, hálószoba-berendezések és íróasztalok is készültek. A fémipari műhelyben 1901-ben csillárokkal bővült a termékpalletta (8. kép).

A zalaiznai iskola kőfaragóműhelyének munkáihoz hasonlóan az egyéni kreativitás nagy szerepet játszott a marosvásárhelyi ipari szakiskolai gyakorlatban is. A másolás helyett az egyéni ornamensek kialakítását bátorító pedagógiai szemlélet a tanárválasztást is meghatározta, sőt a növendékek érdeklődése még a tanmenetre is kihatással volt: az 1896-ban műhelyvezetővé kinevezett Csete Jenő műlakatos alkalmazását a díszítő jellegű tárgyalakítás iránti növekvő növendéki igényvel, az ezt támogatni tudó új tanár hozzáállásával, valamint a kreativitást és az egyéni díszű műlakatosmunkák iránti kereslettel indokolták.⁶⁷

Az évfolyamok szerinti műhelymunkákról az új épületbe költözés időszakától egyre szűkebben számol be

az *Értesítő*, a sorok mögött azonban felsejlik a belső-építészeti jellegű, bútorművességhez kötődő tárgyak növekvő száma. Az 1900-as év termelése mindenestre erre utal: a faipari szakosztályban az első évben a fa szerkezeti kötések és illesztések mellett egyszerű konyhabútorok, a második évben festett és pácolt fenyőfa bútorok, egyszerűbb épületasztalos munkák, egy évvel később tömör keményfa és lemezelt bútorok, míg a záró évben már anyaghasználati és funkcionális megkötések nélkül készültek el a növendékek tervei szerint különféle berendezési tárgyak. A későbbi években felbukkannak még a leírásokban diófa reneszánsz óraszekrény és éjjeliszekrények is. A fémipari osztályokban szerszámok, gépek készítése és díszlakatos munkák egyaránt előfordultak. Az első évfolyamon az alapformák és illesztések gyakorlásával foglalkoztak, másodéven már egyszerűbb bútorvasalatok, harmadéven domborítás, egyszerűbb műlakatosmunkák, negyedéven összetett szerszámok és gépek szerelése, kovácsolás, díszes rácsok, zárok és tűzhelyek készültek.⁶⁸ A bútorok között úri dolgozószoba berendezését, könyvszekrényt és szalonszekrényt, író- és ebédlőasztalokat, ágyat és széket egyaránt találunk. A fémipari műhelyben szerszámok és gépek mellett zárok, díszvasalat, kerítésrács, kapuk és virágállványok is készültek. 1907-ben diófa szalon és mahagóni úriszoba berendezése került ki az asztalosműhelyből, de faragott karosszék, teljes szobaberendezések, kályhaellenző, szalonsztal szintén szerepelt a felsorolásban. Az iparművészeti tervezés egyre jobban áthatotta az oktatást, ebben a tanévben két, a következőben pedig három szobrásztanuló iratkozott be. Első munkáik bútordíszítő elemek mellett kisebb iparművészeti tárgyak, képkeretek, névjegy- és hamutartók voltak (9. kép).

Az év közbeni munkák közlésének ritkulásával egyidejűleg, 1905-től a vizsgák leírásával bővült az *Értesítő* tartalma. A vizsgadarabok kivitelezése mellett az írásbeli feladat része volt az elkészítés módjának és technológiájának részletes leírása, költségvetés és a tárgy tervrajzainak elkészítése. Az első, 1905. nyári faiparosvizsgán furnérozott, politúrozott bútorok kerültek ki a növendékek keze alól: egy mahagóni könyvszekrény, két szalonsztal, egy mahagónibetétes citromfából készült imaszámoly. A fémipari szakon egy műszaki és egy iparos vizsgafeladatot kellett megoldani: síkattyú/felülvilágító ablakbetétrács, esztergaszeg nyereg/kapube-

65 *Értesítő*, 1897. 49–50.

66 MNL OL K 236 (1897. február 8.). 90/97 (8-as doboz).

67 *Értesítő*, 1897. 5.

68 *Értesítő*, 1900. 15.

9. Kiállítási enteriőr valószínűleg szakiskolai műhelyben készült bútorokkal
Marosvásárhely vagy Székelyudvarhely, 20. század eleje
Üvegnegatív, Kováts Fényképészet Archívuma, Székelyudvarhely. U66-os doboz, EAP130/1/5/21/22.

tét, satu-/tűzhelyrészlet vagy satu/villamos csillár, kesses csővágó-/folyosórácsrészlet és franciacsavarkulcs-/lépcsőrácsrészlet kombinációkban.⁶⁹ A következő évi vizsgaleírásban furnérozott, pácolt, diófából készült könyvszekrény, szilfa pohárszék, vörösréz csillár, rácsok jelentek meg. 1907-ben író-, dohányzó- és felszolgálóasztal készült. A következő évben az iparosok cseresznyefa ruhásszekrényt, mahagóni és diófa könyvszekrényt, tölgyfa asztalt, míg a szobrásznövendék állatalakos ornamentikájú díszdobozt és faragott szivardobozt készítettek diófából (10. kép).

A fémipari műhely termelése összességében kevésbé iparművészeti, mint szerszám- és gépkészítő jellegű volt, az építészethez kötődő munkák között kerítés-, erkély- és lépcsőrácsokat, kandallóajtót, kapukat találunk, a berendezési tárgyak között tűzhelyek, csillárok, ebédlőlámpák és az asztalosműhely bútoraihoz és dísz-tárgyaihoz vasalatok készültek. 1908 nyarán, a város főterén álló Görög-házban kialakítandó Petőfi-szobába – ahol a végzetes segesvári ütközetbe induló költő utolsó éjszakáját töltötte – két üvegezett erkélyeszekrényt, az év végi vizsga keretében pedig diófa szalonasztalt,

tölgyfa konzoltükröt, tölgyfa paravánt, ágyat, díványt, karos körszéket, haboskőrös hálószoba-berendezést, mahagónigyökér intarziás cseresznyefa ebédlőt készítettek. A faipari műhely termelése az évek folyamán egyre gazdagabbá és komplexebbé vált, egyre több bútortípus, egyre több faanyag és egyre gazdagabb technikai megoldások biztatták az iskolai *Értesítő* olvasóit, köztük a leendő növendékek szüleit, a szakiskola szakmai színvonaláról (11. kép).

Az oktatás fejlődésével egyre alacsonyabb évfolyamokban készítették fel a növendékeket egyre komplexebb, nagyobb szaktudást igénylő darabok készítésére, akik a negyedik osztályra már szinte az engedéllyel bíró iparosmester tudásával bírtak, addigra a tervezéstől – műhelyi rajzok önálló elkészítésétől – a kivitelezésig minden szaktudás birtokába kerültek. A fémipari osztályban előtérbe került a díszítő jellegű tárgyak készítése. A szerszámok, gépek és berendezések mellett ablak- és bútorvasalatok, díszes vasalatok, rácsok készültek. Az ipari szakoktatásra jellemző, hogy a műhelyek az iparos kivitelezői tudás mellett gép- (elsősorban gőz-

69 *Értesítő*, 1905. 9.

10. Újvári Dorottya elnevezésével: „Szerszámmandala”
A fémipari műhelyben készült szerszámok, 1922–1923
Zselatinos ezüst, Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. N 3624/5.

gép-) gyártásban és javításban is jártasságot szereztek. Az egyre nagyobb és komplexebb tárgyak előállításáról tanúskodik az 1904-es *Értesítő* is. A faipari műhelyben ekkor már iroda- és vendégszoba-berendezés is készült, a fémipariban pedig díszvasalatok, gyufatartók, kerítés- és sírrácsok bővítették a korábbi évek termelési profilját. Egy évvel később már fényképtartó galéria, francia módon kihúzható ebédlőasztal, faragott karosszék, citromfából készített hálószoba-berendezés is megjelent a felsorolásban. Az 1906-os milánói világkiállításra egy tölgyfa lépcsőkészlettel készültek, de ebben az évben a korábbi tárgytipusok mellett faposztmenst, díszes vasalatú ékszerdobozt, kályhaellenzőt is találunk a listában. A fémipari osztály milánói kiállításra készülő anyagába két sárgaréz gyertyatartó, egy vasalt láda és

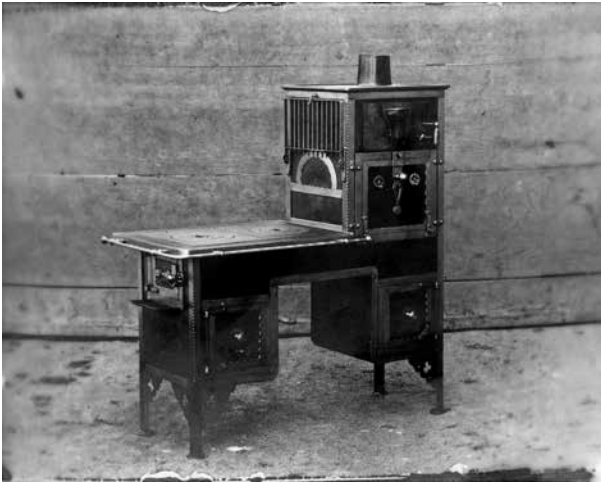

11. A szakiskola fémipari műhelyében készült doboz, 1911
Művezető: Kákonyi József, kivitelezte: Zsigmond Sándor másodéves növendék, Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. N 3624/33.

egy kovácsoltvas díszelem tartozott. Az 1908-as londoni Earl's Court kiállításra egy tölgyfa asztalt küldtek a szakiskolából. A faipari műhely későbbi éves termelésében felsorolnak fegyvertartó keretet, előszobafalat, zsámolyt, teljes szobaberendezéseket. A vizsgadarabok között ezekben az években cseresznyefából készített szalontálat, olvasóasztalt és álló íróasztalt is találunk. A fémipari műhely termelése 1908 után, a gépészmérnök végzettségű Flórián Albert igazgató éveitől fokozatosan a szerszám- és gépgyártás felé tolódott, ez összefüggésben lehetett az elsősorban a gyárparban és a vasútnál kínálkozó munkalehetőségekkel (12. kép).

A világháborús évek alatt, a többi ipari szakiskolához hasonlóan, az oktatás részben ellehetetlenült. A tanárok és a tanulók besorozása, az iskola és a műhelyépületekben megszállt honvédek, az egyre inkább akadozó anyagszállítás, a pénzügyi források és bevételek fennakadása, a megrendelések visszaesése rendszertelenítette az oktatást. Az évtizedek alatt egyre bővülő műhelyi termelés jelentős mértékben visszaesett, az első háborús évben inkább alapvető bútortípusokat gyártottak: a kivételt jelentő szobor- és könyvvállványok mellett ebédlő- és íróasztalok, ágyak, ruha- és könyvszekrények, asztalok, padok készültek, jelentősebbnek egy tölgyfa írószekrény, játékasztalok és egy konyhai berendezés tartható. A fémipari műhelyben a termelés változatlan volt, rácsok és vaskapuk mellett iparművészeti tárgyak közül négy rézcsillár, cukordoboz, takaréktűzhely került be a felsorolásba.⁷⁰ A második

⁷⁰ *Értesítő*, 1915, 13–15.

12. A szakiskola fémipari műhelyében készült kályha, 1926
Művezető: Kákonyi József
Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. N 3624/21.

háborús év már kedvezőbb képet mutat: háló- és írószoba, ebédlő- és szalonberendezés is készült. A bútorok között találunk historizáló és modern darabokat, az előbbit egy biedermeier könyvszekrény, az utóbbit pedig egy tálaló-, ruhásszekrény és könyvszekrény képviselte (13. kép).

A szakiskolai növendékek elhelyezkedése

A növendékek elhelyezkedése alapvető indikátora volt egy-egy intézmény működésének. Az iskolai *Értesítő*-ben közölt első álláshely távrolól sem jelzi előre az iparos életpályát, a pályaelhagyás felé éppúgy vezettek utak, mint a nemzetközileg jegyzett művésszé váláshoz. Az városi ipar támogatása végigkísérte az iskola működését, és minden részletre kiterjedt: ennek érdekében az iskola műhelyei, szemben például a székelyudvarhelyi szakiskola gyakorlatával, helyi megrendelésre nem vállaltak munkát, a modern gépesítést igénylő kivitelezésekhez viszont a helyi iparosok rendelkezésére álltak az iskolai műhelyek. A korlátozott ipari lehetőségekkel bíró, az országos vasúti vérkeringésbe csak később bekapcsolódó iskolaváros fejlődési lehetőségei azonban nem összehasonlíthatók a már évtizedek óta székely fővá-

13. A szakiskola fémipari műhelyében készült virágállvány, 1926
Művezető: Kákonyi József
Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. N 3624/25.

rosként emlegetett Marosvásárhely földrajzi, gazdasági és kulturális adottságaival, amelyeket a kormányzati kapcsolatok és az ambiciózus polgármester sikeresen tudott kiaknázni: az építkezési konjunktúra mellett ezt a város modernizációjának részeként helyben végzett és maradó iparosok száma is jelzi. Az elhelyezkedési arányok alapvetően nem változtak a következő években sem, a város folyamatosan képes volt felvenni a szakiskolai végzettek felét, döntő hányaduk azonban az építőipari tanfolyamok végzettjei közül került ki.⁷¹ A különböző végzettségűek helyben maradásával kapcsolatban viszonylag egyértelmű mintázat bontakozik ki, a szakemberigény a megrendelések és a demográfiai folyamatok függvényében változott, legnagyobb arányban az építőiparosok maradtak helyben, őket követték

⁷¹ Az építőipari tanfolyamon végzettek pályájáról bővebben lásd ORBÁN 2020 (ld. 9. j.) 58–63.

a faiparosok, míg a fémipari végzetek körében szinte teljes volt az elvándorlás vagy a (nem ritkán helyi) gyári alkalmazotti sors. Az 1900 nyarán végzetek esetében igazolódni látszott az egységes igazgatás alá volt városi alsó- és középfokú iparosképzés hatékonysága: a tizenhét szakiskolai végzett fele, nyolc iparos a városban helyezkedett el. Közülük is legkisebb arányban a lakatosok – kilenc főből mindössze ketten –, szemben a három helyben maradó asztalossal és az építőipari tanfolyamon végzetek háromötödével.⁷²

1902 nyárára a végzetek helyben maradásának aránya megváltozott: a három asztalos mindegyike elkerült a városból, a hét építőiparos közül hatan viszont helyben maradtak, míg a tíz lakatosból hét máshol talált munkát. A következő években a helyben elhelyezkedettek aránya negyedére, harmadára csökkent, de összességében az ipari pályán maradók száma, az *Értesítő* alapján legalábbis, elképesztően magas: 97%-os volt az első tíz tanév alatt.⁷³ A Bernády-korszak építkezései azonban lassan megtették a hatásukat, az 1904-es évfolyam hat építőiparos egy kivétellel a városban maradt, miközben a tizenhárom fémiparos mindegyike elhagyta a várost, többségük a gyáriparban helyezkedett el az ország különböző részein. Egy évvel később hasonló folyamatokat látunk: a hat faiparosból egy maradt meg a szakmájában a városban, a fémipari osztály végzettjei Budapestre és Győrbe kerültek, a korábbi évek tendenciáját erősítve, a kilenc építőiparos közül azonban csak ketten helyezkedtek el máshol. A fémiparosok munkához juttatását még a közműhelyek megnyitása sem tudta orvosolni: az 1907-es évfolyam tagjai közül a fa- és építőiparosokat jórészt felvette a városi iparosság, a fémiparosokellenben kivétel nélkül máshol kezdtek el dolgozni, döntően budapesti gyárakba és műhelyekbe kerültek. A következő évben egy-egy fa- és fémiparos kivételével a többi végzett elhagyta a várost, a kilenc építőiparosból nyolc azonban helyben talált munkát.

Az építőiparos tanfolyam megszűnésével a helyben maradás visszaesett, az 1909-ben munkába álló tizenhét iparos közül mindössze egy fémiparos maradt a városban. A Bernády-korszak dinamikus építkezési konjunktúrájának és a városban képzett iparosok helybeli elhelyezkedési adatainak szembeötlő ellentmondására maga a képzés ad magyarázatot. Az építkezési lázban égő városban minden képzett építőipari szakiparosra szükség volt, így nem meglepő, hogy az ezen a tanfo-

lyamon végzeteket marasztalta a város leginkább.⁷⁴ Az Erdély-szerte egyre gyarapodó polgári otthonok belsőépítészeti-bútorozási igényeinek kielégítése az asztalos osztályok frissen munkába állt tagjainak is egyre több munkát biztosított. A fémiparosok elvándorlása mögött az elsősorban gépipari, szerszámkészítést előtérbe helyező képzés állt, a megszerzett szaktudás csak kisebb részben kötődött az építészethez, belsőépítészethez és tárgykultúrához. A műhelygyakorlaton – a szerszámkészítés mellett – kovácsoltvas kerítések, rácsok kivitelezésével foglalkoztak, iparművészeti jellegű kivitelezői tevékenységet az asztalosműhelyben készült bútorok díszes vereteinek elkészítése jelentette. A saját műhely felszerelése tetemes anyagi befektetést igényelt, az iparendelő kiváltásával szemben a gyáripari elhelyezkedés jövedelmezőbb és kiszámíthatóbb életpályával kecsegtetett. Az 1909-ben záróvizsgát tett évfolyam elhelyezkedése jól jellemzi az elsősorban a gyáripari munkára felkészítő fémipari képzést: a munkába állás helyszínei között a budapesti Ganz-féle villamosági Rt., a Rimamurány-Salgótarjáni Rt. ózdi vasműve, a MÁV Gépgyára, a Fegyver- és Gépgyár, a Heller és Hertz budapesti motorgyára szerepelt.⁷⁵

Flórián Albert igazgatói tevékenységének első éveiben a végzetek helyben maradása minimálisra csökkent, 1910 nyarán a két osztály húsz végzettjéből mindössze egy fémiparos kezdett el Marosvásárhelyen dolgozni. Két székeljudvarhelyi és két tatabányai állástól eltekintve az évfolyam háromnegyede budapesti gyárakban helyezkedett el, egy évvel később már csak egy faiparos maradt a városban. Az 1913-as generáció tizennyolc iparosa esetében a tendencia látszólag megállt, a fémiparosok számára továbbra is népszerű budapesti gyárak és a vasút mellett a faiparosok tor-dai, kovásznai vagy helybeli mestereknél és cégek-nél helyezkedtek el. A világháború kitörésének nyara minden korábbi elhelyezkedési tervet felülírt, a faiparosok nem tudtak elhelyezkedni, a tizenöt fémiparos kétharmada a fővárosba került, a helyben maradókat az államvasutak fűtőháza vette alkalmazásba. Az első háborús év nyarán az iskolapadból szinte egyenes út vezetett a katonai szolgálatba, vagy – mivel jórészt szegény falusi közegekből érkeztek – vissza szülőfalujukba mezőgazdasági munkára. A marosvásárhelyi szakiskola iparosai szokatlanul kis számban kerültek művészi pályára, az egyik ritka példát az 1915-ben bi-

72 *Értesítő*, 1900. 19.

73 *Értesítő*, 1903. 25.

74 ORBÁN 2020 (ld. 9. j.) 63.

75 *Értesítő*, 1909. 29.

14. dr. Bernády György, Marosvásárhely polgármestere
Maros Megyei Múzeum, Fotótár, ltsz. 6491/4.

zonyítványt szerettek között találjuk, a faipari szakos Homokay József a budapesti Iparművészeti Iskolában folytatta tanulmányait. Ennek az évfolyamnak a tagjai szokatlanul nagy száma került iparművészeti

fogékonyságot igénylő munkahelyre, Duka Áron és Fodor Kálmán Thék Endre budapesti gyárába, míg Szász István a Mestitz Mihály és fiai marosvásárhelyi gyárában álltak munkába.

Összefoglalás

Az ipari szakoktatás tökeerős és nagy lélekszámú nagyvárosokra jellemző építő-, fa- és fémipari profillal indult el Marosvásárhelyen 1892-ben, amelyhez rövid ideig társult a helyspecifikus agyagipari képzés. A szakiskola tanári karára alapozva az első évtizedére jellemző gyakori költözések, építkezések, bővítések, finanszírozási és szervezeti nehézségek ellenére képes volt a modern iparosság technikai, anyaghasználati és ornamentikával kapcsolatos ismereteinek és kivitelezői készségeinek átadására, hozzájárulva így annak a modern iparosrétegnek a kialakulásához, amely nélkül Bernády György nagy ívű városfejlesztési vízióinak megvalósításához nagyobb részben kellett volna városon kívüli szakemberek közreműködésére támaszkodni. A szakiskola, a modern képzése mellett szaktanárainak társadalmi beágyazottsága és elhivatottsága révén nagyobb mértékben hatott

az otthonául szolgáló Marosvásárhely modern város-szerkezetének és iparostársadalmának kialakulására, mint más erdélyi szakiskolák esetén láthattuk. Az iskola falai között folyó szakképzés szerencsés időpontban találkozott a város új polgármesterének városfejlesztési lépéseivel. A székelység politikai, gazdasági és kulturális központjaként kiemelkedő város így jórészt szűkebb és tágabb pátriájából származó iparosok munkájával épült fel, akik közül a tehetségeseket az átgondoltan, a valós igényekre időben reagáló városi iparoktatási rendszer folyamatosan továbbképezte, nagy részük első tapasztalatszerzését és elhelyezkedését a városi építkezési konjunktúra segítette. A városfejlesztés eredetileg Budapesten fogant víziójának folyamatos politikai támogatása, a megvalósításhoz megfelelő időben érkező polgármester és a merész finanszírozás mellett további pilléreként a szakiskola tette lehetővé Marosvásárhely 1902 utáni dinamikus kiépülését.

Rövidítések

A marosvásárhelyi fa- és fémipari szakiskola értesítői

Értesítő 1893

Értesítő a marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok működéséről az 1892–93-ik tanévben. I. szám. Szerk. SCHWARTZ Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Adi Árpád, 1893.

Értesítő 1894

Értesítő a marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok működéséről az 1893–94-ik tanévben. II. szám. Szerk. SCHWARTZ Jakab. Marosvásárhely, ny[omtatta] Imreh Sándor az ev. ref. kollégium bet[űivel], 1894.

Értesítő 1896

Értesítő a marosvásárhelyi Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok 1895–96. tanévi működéséről. IV. szám. Összeállította: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Adi Árpád, 1896.

Értesítő 1897

Értesítő a marosvásárhelyi Magyar Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő- és agyagipari tanfolyamok 1896–97. tanévi működéséről. V. szám. Összeállította: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, ny[omtatta] Sztupjár István az ev. ref. coll[egium] betűivel, 1897.

Értesítő 1898

Értesítő a marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő-ipari tanfolyam 1897–98. tanévi működéséről. VI. szám. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatta Grün Vilmos, 1898.

Értesítő 1900

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos építő-ipari tanfolyam értesítője az 1899–900-iki nyolcadik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, ny[omatott] az ev. ref. coll[egium] betűivel, 1900.

Értesítő 1903

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1902–1903-iki tizenegyedik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, ev. ref. kollégiumi nyomda (Benkő László) nyomása, 1903.

Értesítő 1904

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1903–1904-iki tizenkettedik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatott Adi Árpád könyvnyomdájában, 1904.

Értesítő 1905

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1904–1905-iki tizenharmadik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, Grün Sámuel könyvnyomdája, 1905.

Értesítő 1907

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1906–1907-iki tizenötödik iskolai évről. Közli: FEKETE Jakab. Marosvásárhely, nyomtatott Adi Árpád könyvnyomdájában, 1907.

Értesítő 1909

A marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1908–1909-iki tizenhetedik iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Benkő László kollegiumi nyomdája, 1909.

Értesítő 1912

A maros-vásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1911–12-iki tizenkilencedik [sic!] iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Grün S. könyvnyomdája, 1912.

Értesítő 1915

A maros-vásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari Szakiskola és a vele kapcsolatos tanfolyamok értesítője az 1914–15-iki huszonharmadik iskolai évről. Közli: FLÓRIÁN Ambrus. Marosvásárhely, Benkő László kollegiumi könyvnyomdája, é. n. [1915].

Levéltári források

MNL OL K 231

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár, Ipari és belkereskedelmi szakosztály

MNL OL K 236

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár, Országos Iparoktatási Főigazgató

RÁLMMI MVKI

Román Állami Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, Marosvásárhelyi városi közgyűlés iratai Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Mureș (ANDJ MS), Fond Primăria Tg. Mureș, Consiliul muncipiului Tg. Mureș

Székely Miklós

művészettörténész, tudományos munkatárs

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Művészettörténeti Intézet
szekely.miklos@abtk.hu

Marosvásárhely 1892—1902

The Decade of Preparation

The early-twentieth century transformation of Marosvásárhely is one of the great episodes in Hungarian architectural history. The architectural face of this Szekler market town, which at the end of the nineteenth century was decisively Baroque in character, strongly reflects the ideas of the mayor György Bernády, elected in 1902.

This study seeks to understand the role the industrial vocational school played in the establishment of modern industry in the town. It also examines the facilities of the school, the contributions of workshop production and the school's graduates to the modernisation of the town, and the availability of the materials, physical tools and knowledge necessary for urban development. Nearly a library's worth of literature on the subject addresses the Marosvásárhely phenomenon from the perspective of architectural modernism, Hungarian-style industrial forms, the circle of artisans associated with the Gödöllő artists' colony, peasant culture and visual depictions of national mythology. Industrial vocational education in Marosvásárhely, which began in 1892, centred on the building, woodworking and metalworking industries, as was typical of large, capital-rich towns, and later was expanded to include the local clay industry.

Despite the frequent changes in location, construction, expansion, and financial and organisational challenges in the first decade of its existence, the school managed, thanks to its faculty, to pass on to its students a knowledge of modern industrial technology, the use of materials and ornamentation. The school thus contributed to the creation of a stratum of modern industrialists who were indispensable in the realisation of György Bernády's grand vision of the town's development; without them, the mayor would have had to rely on outside experts.

The dynamic transformation of Marosvásárhely following 1902 was made possible not only by the steady political support for a vision of urban development initially conceived in Budapest, a mayor who was the right man for the moment, and bold financing, but also by the contributions of the vocational school, as another pillar of development.

Miklós Székely

art historian, research fellow

*Institute of Art History, Research Centre for the Humanities
szekely.miklos@abtk.hu*

TÁRGYSZAVAK

Marosvásárhely, Bernády György, ipari szakiskola, urbanisztika

KEYWORDS

Marosvásárhely (Târgu Mureș, RO), György Bernády, industrial vocational school, urbanism